

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра дошкільної і початкової освіти

Ходунова Катерина Максимівна

**МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ О. В. Шаповалова,
кандидат педагогічних наук, доцент;
доцент кафедри дошкільної і
початкової освіти

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець:

_____ К. М. Ходунова

« ____ » _____ 20__ року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ	6
1.1. Наукові погляди щодо морального виховання дітей середнього дошкільного віку.....	6
1.2. Характеристика українського фольклору як засобу морального виховання дітей середнього дошкільного віку.....	13
1.3. Формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	25
1.4. Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	31
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ	37
2.1. Критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	48
2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.....	37
2.3. Результати експериментального дослідження.....	48
Висновки до розділу 2.....	52
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	60

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із головних чинників модернізації освіти, зокрема дошкільної задекларовано пріоритетність підвищення морально-соціального рівня молодого покоління. Головним завданням виховання виокремлено розвиток у дитини духовних цінностей, духовного здоров'я, як начала, що домінує у структурі особистості, котрі залежать від морального потенціалу. У дошкільному віці закладаються основи моральності, культури та світогляду, які впливають на розвиток особистості. Саме тому моральне виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору є важливим аспектом орієнтування в мінливому навколишньому світі.

Концептуальні положення, спрямовані на вирішення досліджуваної проблеми визначаються вимогами нормативно-правових документів: законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку» (2020 р.), «Базового компонента дошкільної освіти» (2012 р.), освітніми програмами розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний підхід до вивчення різноманітності українського фольклору відображається в творах О. Бріциної, Г. Довженок, Л. Дунаєвської, Ф. Кейди, П. Чемериського та зарубіжних фольклористів: С. Лойтер, М. Мухлиніної, М. Чередникової. Зокрема, в працях науковців розглядаються такі питання морального виховання: педагогічні умови та засоби формування моральних норм у дітей дошкільного віку (А. Виноградова, І. Княжева, Т. Стрелкова); закономірності та специфіка морального розвитку дитини дошкільного віку (Ю. Аркін, С. Якобсон).

Проте питання морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору досліджено недосконало і потребує подальших наукових розвідок.

Отже, актуальність проблеми, її наукове та практичне значення, недостатня розробленість у теорії та практиці дошкільної освіти визначили

тему кваліфікаційної роботи: «*Моральне виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору*».

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження: виявити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

Відповідно до мети визначено такі *завдання дослідження:*

1. Здійснити аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.
2. Виявити та теоретично обґрунтувати педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору.
3. Здійснити критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку.
4. Експериментально перевірити ефективність впровадження педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору.

Об'єкт дослідження: процес морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

Методи дослідження:

- *теоретичні* (аналіз, систематизація, узагальнення – для визначення наукових поглядів, характеристики українського фольклору та визначення поняттєво-категоріального апарату дослідження);
- *емпіричні* (спостереження та аналіз видів діяльності дітей, бесіда з метою розробки критеріально-рівневого оцінювання; педагогічний експеримент – констатувальний, формувальний, контрольний етапи);
- *статистичні* (методи обробки отриманих даних – для визначення якісного і кількісного аналізу результатів дослідження, метод наочного представлення результатів).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *обґрунтовано* теоретичні основи морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору; визначено особливості формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

– *уточнено* показники, критерії та рівні моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку; педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору.

– *набули* подальшого розвитку уявлення про моральне виховання дітей середнього дошкільного віку засобами фольклору; застосування українського фольклору в практиці закладів дошкільної освіти.

Практичне значення отриманих результатів полягає у впровадженні педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Результати педагогічного дослідження можуть бути використані в практичній роботі вихователів закладів дошкільної освіти під час підготовки та проведення занять.

Апробація результатів та публікацій. Основні положення та результати кваліфікаційної роботи доповідались та обговорювались на у 2-х науково-практичних конференціях: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи (м. Суми, 23-24 квітня 2020 року) та VI Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін» (м. Суми, 23-24 квітня 2020 року).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 73 сторінки. У тексті вміщено 5 таблиць, 3 рисунка та 1 схема. Додатки викладено на 13 сторінках. У списку 56 використаних джерел, що охоплюють 5 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Наукові погляди щодо морального виховання дітей середнього дошкільного віку

Моральне виховання – виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності. Моральне виховання починається з перших моментів та днів життя дитини. На дітей впливають стосунки між близькими, емпатія та звички. П. Лесгафт правильно стверджував, що в перші кілька років життя закладаються зачатки для формування особистості людини. Дошкільне дитинство теоретично та експериментально визначено як найбільш сприятливий період для розвитку особистості. Форма емоційної чутливості, свідомого мотиву, що сприяє розвитку психічної пластичності (Л. Виготський, С. Рубінштейн), емоційна чутливість, що сприяє розвитку моральних почуттів (О. Запорожець, В. Котирло, Г. Кошелєва, Е. Кульчицька), новоутворення у вигляді усвідомлених мотивів, здатні підкорити безпосередні бажання (О. Леонтєв), поява внутрішніх етичних інстанцій (Д. Ельконін).

У дошкільному віці діти засвоюють соціальний досвід і опановують моральні норми. За даними психологів (І. Бронніков, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Мухіна, М. Поддяков, Д. Ельконін) певною мірою знання про мораль контролюють поведінку дітей. Їх особливе значення визначається тим, що засвоєння дитячої етики добра і зла є джерелом внутрішнього

регуляторного механізму їх поведінки. Л. Божович стверджувала, що діти лише дізнаються з навколишнього середовища те, що відповідає їх потребам [8, с. 201]. Вона продемонструвала взаємозв'язок між моральними почуттями, моральною свідомістю та моральною поведінкою дітей. Включення дітей у життя колективу вважала необхідною умовою для перенесення моральних норм ззовні всередину, оскільки в цьому випадку норми стають ґрунтовними для неї, у роботах М. Буєвої, Л. Арт'омової, Я. Коломінського, Т. Репіної, А. Ковальова та ін. доведено, що комунікація з дорослими виявилася важливим способом розвитку дітьми різноманітних знань, моральних норм та інтересів. Під впливом спілкування з дорослими в різних видах діяльності діти формують уявлення про навколишнє середовище, моральні норми та певні установки на те, що відомо, і розуміють поведінку людей, а також хороші і погані вчинки. Іншими словами, моральна оцінка.

Особливий інтерес у контексті окресленої проблеми викликали наукові дослідження останніх років ХХ ст. й сьогодні вчених із США, Австралії, Польщі. Зокрема, необхідність здійснення морального виховання в рамках особистісного підходу підкреслюється в низці робіт зарубіжних психологів. Так, Т. Кітвуд (Т. Kitwood) стверджував, що в кожній людині має бути її етичний (моральний) статус, а тому кожна індивідуальність потребує відповідного до неї ставлення, поваги й визнання її унікальною. Водночас дослідник визначив і реляційний аспект особистості, обґрунтувавши його потребами дотримання моральних норм і правил, прийнятих у певному середовищі. «Вивчення моралі, – зауважував учений, – веде нас глибоко у світ споріднення, довіри та відповідальності, у значення здобутого морального досвіду, почуття свободи, подолання соціальної обумовленості, у єдність інтелекту, емоцій і дій щодо інших» [29, с. 70]. Отже, розуміння психологічної основи морального виховання особистості дасть змогу покращити процес його перебігу. Т. Кітвуд (Т. Kitwood) зазначав, що для з'ясування психології

морального виховання необхідним є врахування «інтеграції почуттів та емоцій у моральному житті особистості» [29, с. 65].

Дослідження С. Якобсон збагатили теорію морального розвитку знаннями про формування моральних уявлень і моральних оцінок у дітей. Дослідниця зазначала: «Психологічні напрацювання переконливо показують, що дошкільне дитинство є сенситивним періодом морального розвитку. А це значить, що в дошкільному віці виникають умови, сприятливі для засвоєння дітьми норм і принципів моралі. Водночас якщо період, коли дитина дуже чутлива до моральної сфери, не буде правильно використаний, надолужити згаяне буде згодом надзвичайно складно». [17, с. 80]. Праці С. Якобсон спрямовані на з'ясування центральної проблеми – регуляції у вивченні морального виховання дітей. Вона підкреслювала важливість процесу ідентифікації особистості дошкільника з реальними або уявними носіями моральних зразків і правил для морального розвитку. Одним із пропонованих дослідницею положень є те, що дорослі (вихователі) мають акцентувати увагу дитини на тих, хто її оточує, на їхніх почуттях, переживаннях і потребах; недоцільно вважати відставання дитини на заняттях причиною аморальних вчинків, хоча й інтелектуальний розвиток теж певною мірою впливає на становлення моральної поведінки; необхідно щоразу звертати увагу дитини на її власні моральні вчинки, зіставляючи їх із загальноприйнятими нормами. Отже, моральний розвиток дитини-дошкільника (за дослідженнями С. Якобсон) – складний і суперечливий процес, при якому спочатку відбувається освоєння норми «на словах», а в поведінці фіксується порушення; згодом моральні норми починають зумовлювати й вчинки дитини.

Поняття «моральний розвиток» К. Стоунхаус (C. Stonehouse) тлумачить через призму розгляду його закономірностей стосовно до дітей дошкільного віку [17, с. 177]. Дослідження морального розвитку (moral development) присвячені в основному вивченню процесу, завдяки якому особистість «інтерналізує» (приймає і засвоює) соціально схвалювані норми, правила та

обмеження й починає орієнтуватися на них у своїй поведінці. Теоретичні та емпіричні дані зосереджені на трьох концептуальних аспектах щодо цього процесу: моральному судженні (як дитина міркує про моральні ситуації), моральній поведінці (як вона себе поводить у таких ситуаціях) і моральних почуттях (що вона при цьому відчуває).

На думку Н. Мельникової, моральний розвиток особистості дошкільника припускає усвідомлення дитиною себе; розвиток особистісних механізмів поведінки; розвиток первинних етичних інстанцій і на їх основі – моральної оцінки; виникнення нових мотивів вчинків. Загалом же моральний розвиток має тісний зв'язок із загальним процесом соціального та психічного розвитку дитини, становленням цілісної особистості. Отже, розвиток моральної сфери особистості є процесом накопичення дитиною морального досвіду через засвоєння заданих суспільством моральних зразків, що виробляються на основі базових етичних понять (Н. Мельникова) [17, с. 85]. Результатом морального розвитку дошкільника стає моральна вихованість – система стійких морально-ціннісних мотивів, що виявляються у стосунках дитини з однолітками й дорослими, її поведінці в цілому, заснованій на моральних еталонах і нормах.

І. Дьоміна вважає, що за морального емоційного розвитку потрібно розуміти потребу дітей дотримуватися правил соціальної поведінки, розуміти зміст вимог, вміння пов'язувати ці вимоги зі своєю поведінкою, поведінкою інших. Так, Л. Калуська вказує на основні напрямки реалізації поставлених цілей: розширення знань та уявлень дітей про норми та поведінку, виховання свідомого ставлення до їх відповідності. Водночас вчені наголошують, що такий напрямок навчального процесу реалізується за морального виховання дітей. Воно базується на трикомпонентній структурі: інформаційній, мотиваційній та поведінковій [17, с. 50].

В. Сухомлинський говорив наступне: мораль людини є найвищим мірилом розвитку особистості. Він застерігає від формалізації процесу виховання, акцентує увагу педагогів на активізацію емоцій дітей. Також звертає

увагу на високі моральні якості та кодекси поведінки, прихильність до знань, школу, освіту педагогів; дружбу, любов, сім'ю; ставлення до краси природи та суспільства. Власне регулюючий ефект моральної свідомості визначається оточенням, піклуючись про близьких, родичів, розуміючи емоційні стани оточуючих людей, висловлюючи співчуття до них, прогножуючи результат власних заяв, вчинків і дій [8, с. 90].

О. Кульчицька підкреслює, що моральне виховання починається з розвитку людських емоцій дитини як основного досвіду позитивного характеру. Н. Лисенко і Л. Ляміна вважають, що першими формами вираження дитячих соціальних емоцій є симпатії, що лежать в основі розвитку людини. А. Ковальов стверджує, що ефективна турбота та співчуття до інших, виявлені в дошкільному віці, означають появу моральних почуттів, без яких моральне виховання неможливе [8, с. 234].

Н. Білоусова засереджує увагу на тому, що моральну культуру формують доброта, а також повага до старших людей, співчуття до оточуючих. Коли ми піклуємося про ближнє оточення, розуміємо емоційні стани оточуючих людей, висловлюємо співчуття до них, тоді створюється регулюючий ефект моральної свідомості [17, с. 36].

Деякі вчені, такі як Т. Поніманська акцентують увагу на необхідності формування гуманних почуттів у вихованців. Автор звертає увагу на сутність поняття. Це стосунки між окремими людьми, один з одним, враховуючи інтереси партнерів по спілкуванню, гру, повагу до особистості дорослого, врахування емоційних станів друзів. Все це, на її думку, проявляється на рівні поведінки. Моральна спрямованість вображається на моральних чеснотах: доброті, дружбі, любові до Вітчизни. Тож, вчений розрізняє моральну культуру у дитини на двох рівнях: поведінковий, що включає сферу стосунків, його моральний аспект, правила хороших манер у спілкуванні; особистісний – ступінь вже сформованих якостей, які є основою моральної культури [36, с. 29].

Італійський педагог М. Монтессорі була переконана, що дитина морально проходить уроки в ранньому дитинстві. На цій стадії життєвого циклу людини (період етнічної культури) існує навігатор основного морального усвідомлення, моральних істот і емоцій, моральних практик, навичок моральної поведінки, які визначають подальше становлення і вдосконалення людської особистості та її інтеграції в суспільство. М. Монтессорі була переконана в тому, що дитина дошкільного віку на підсвідомому рівні отримує значну кількість знань про навколишню дійсність, включаючи певні соціокультурні явища. На думку педагогів, у міру розвитку дитячої свідомості відбувається поступова зміна «поглинаючого розуму», що призводить до переходу до свідомого сприйняття та розуміння норм, цінностей та культури. Сформовані на даний момент уявлення та знання про конкретні культурні стандарти, моральні цінності, норми та домовленості є основою для розвитку моральних мотивів та формування навичок моральної поведінки. За переконаннями, відбувається значне розширення знань та уявлень про норми моральної поведінки та особливості взаємодії з суспільством. Особливо ефективними на думку М. Монтессорі є різновікові групи. Такі групи надають дітям широкі можливості як для інтелектуального розвитку, так і для формування моральної свідомості та набуття навичок моральної поведінки. На думку педагога, виховання дітей різного віку урізноманітнює стійкий соціальний статус маленьких дітей (молодших та старших) серед дітей, сприяє формуванню навичок та вмінь в спільній діяльності, ознайомлення з моральними категоріями, такими як, «чесність» та «турбота». Розвиток соціальних і моральних емоцій у дітей, таких як «доброта», «щирість», «турботливість», «правдивість», «чесність», «справедливість», «добррозичливість», «щедрість». На думку М. Монтессорі, виховання дітей різного віку створює сприятливі умови для розвитку емпатії та емоційного захоплення [43, с. 91]. У процесі своїх спостережень над дітьми педагог відмічала, що діти середнього дошкільного віку, в принципі, розуміють і можуть реагувати на емоційний стан

своїх молодих однолітків. Доглядаючи та допомагаючи меншим дітям, вони допомагають їм одночасно відчувати потреби, підвищують самооцінку, відповідальність до обов'язків.

Невтомна просвітителька, родоначальниця перших національних шкіл і дитсадків в Україні С. Русова вважала вдалим розвиток у дітей високих моральних емоцій шляхом практичної діяльності, де й зароджуються відповідні моральні навички, а також моральні стилі поведінки, стійкі моральні переконання [17, с. 85]. Вона стверджувала, що перші уявлення та моральні почуття в дитини викликають її батьки, рідні та оточуючі, що знаходяться біля її колиски, забавляють, голублять, купують, колисають її, тощо. Це турбота, доброта з боку родичів, радість оточуючих дітей у здоровій та близькій родині, виховання першого співчуття до дітей, прихильність до батьків, бабусь, дідусів, братів і сестер, бажання спілкуватися з ними. Приклад батьків є джерелом поступового зростання для дитини, почуття любові до інших людей, любові до своєї Батьківщини. С. Русова вказувала на значення моральних почуттів, які посідають важливе місце в системі морального виховання дітей у розвитку їх інтелекту та духовності.

Таким чином, під моральною вихованістю дітей середнього дошкільного віку, розуміємо сформовану у процесі морального виховання здатність свідомо відтворювати власну поведінку на засадах загальноприйнятих моральних якостей, норм і правил, адекватно оцінювати власну поведінку та поведінку однолітків, розуміти, доречно й адекватно використовувати в мовленні слова, що позначають морально-етичні категорії.

1.2. Характеристика українського фольклору як засобу морального виховання дітей середнього дошкільного віку

У сучасній ситуації національна система освіти в основному використовує саме народну педагогіку, культуру, усну народну творчість та фольклор як засіб морального виховання. Цей термін в основному використовується для відмежування духовної творчості від матеріальних сфер людей, які органічно взаємодіють, але не ідентично в усній літературі, народній літературі, усній народній творчості, народній поезії та всій народній творчості загалом. Найпоширенішим засобом впровадження морального виховання в дошкільному дитинстві є використання фольклору. Український народний фольклор – це універсальний досвід, коли тисячі років досвіду вже вбрали в себе найприродніший і необхідний розвиток моральних почуттів та ідеалів.

Фольклор України є важливою складовою частиною культури народу. Її можна назвати системою унікального духовного життя народу, в якій відбиті різноманітні моральні та етичні погляди і цінності людей. Формування народної творчості та фольклору України відбувалось протягом багатьох століть. Воно увібрало в себе знання, багатовіковий досвід та пам'ять про історичне минуле на різних етапах розвитку народу. Як складне і синтетичне явище фольклор поглинув найрізноманітніші елементи духовної культури. Тому народне мистецтво є підґрунтям досліджень не лише народних ліриків, а й етнографів, літературознавців, мовознавців, викладачів з інших галузей науки. В залежності від рівня розвитку та філософських поглядів людей, формувались та створювались нові жанри українського фольклору. У народознавстві паралельно використовують терміни «народна поезія», «народна творчість», «народна поетична творчість», «народна словесність», «усна народна творчість» та «фольклор».

Однім з найважливіших завдань, що стоять перед нашим суспільством в даний час, є його духовне та моральне відродження, яке неможливо здійснити, не засвоюючи культурно-історичний досвід народу, який створюється століттями величезною кількістю поколінь і закріплений в творах. Ще К. Ушинський, висувуючи принцип народності, говорив про те, що «Мова – це найважливіший і найміцніший зв'язок, який з'єднує минулі, сучасні і майбутні покоління народу в одне історичне живе ціле. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя...» [17,с.99].

Значення «фольклор» сформулював науковець В. Томс, який в 1846 р. випустив у часописі «Athenium» статтю, в котрій говорив, що фольклор: «неписана історія, яка фіксує залишки давніх віровчень, звичаїв, у сучасній цивілізації». Так, він повідомив про феномен, який вивчався у Європі століттями, проте його називали різноманітними термінами, нечітко і описово. Але на сучасному етапі, ще не існує одного підходу для визначення поняття «фольклор». М. Барб'ю формує розширене, більш адаптивне значення фольклору, інші (В. Гусев, П. Динєков) – вузьке поняття. Відомий французький теоретик А. Дженек висунув найкоротше значення «широкого» фольклору. М. Барбо формує те саме значення описово, і його визначення займає повну сторінку Американського словника фольклору та міфології: «У деяких професіях досвід, знання, навички та звички, мудрість, – це особисті приклади чи пояснення розмовною мовою, від старого до нового, без допомоги книжкових прикладів, гравюри чи шкільних вчителів. Всякий раз, коли це передається – це традиція, жива та надихаюча...» [43, с. 134]. З таким «широком» розумінням фольклор – це все, що створюється і традиційно передається людьми, від казок до зшитих сорочок. Навіть у вітчизняному фольклорі немає єдиної думки щодо значення слова «фольклор». Вчені описують «фольклор»: «як всеохоплююча та найтриваліша система життя народу, яка переплітається з побутом народу (як відокремленою системою), а також з літературою (яка поклала коріння з фольклору) тощо» (С. Мишанич)

[47, с. 263]. Еволюція українського фольклору по відношенню до України та інших слов'янських народів ,формується на цілій слов'янській основі, відобразила в їх історичних змінах боротьбу з соціальною несправедливістю, історію, працю та життя українського народу. Як єдиний засіб відображення життєвих подій та художніх знань народу, як до, так і після зародження писемності, фольклор передавав із покоління в покоління життєвий досвід, його знання, етику, чудові образи, що втілювали великі якості – патріотизм, мужність, чесність, людяність. Сприяв вихованню майбутніх поколінь. Фольклор від літератури та інших видів мистецтва відрізняє втілення народної ідеології; фундаментальні традиції, які поширюються на усні та музичні форми; колективність та анонімність. Потрібно звернути увагу, що різноманітність термінів зображує не стільки нерозробленість категоріального апарату науки про усну народну творчість, скільки складність цього явища.

Г. Сковорда перший в Україні намагався зрозуміти розвиток українського фольклору та унікальність його виховної ролі в суспільстві. За допомогою ідейно-поетичних засобів народної творчості він просунув себе в маси, виховувати молоде покоління радив в дусі народних ідеалів; його твори збагачені фольклорними елементами, що втілюють в себе важливі ідейно-художні функції.

Ідеал виховання К. Ушинського – загальне об'єднання морального та розумового розвитку за умови впровадження у виховання народних казок, які надають впевненість у перемозі правди над брехнею або у перевазі добра над злом. У казках ілюзія позитивного головного героя та його супутників швидкоплинна, тимчасова, вони завжди шукають щастя, і це щастя є результатом колективних зусиль. Оптимізм казок особливо подобається дітям і підсилює виховне значення народних навчальних засобів.

О. Ольжич вважає, що дошкільна освіта має бути «національною, а її зміст та навчальні матеріали – української народної культури, котрий формує неперервний зв'язок з національними чинниками» [43, с. 32]. За О. Ольжичем,

формування характеру дитини починається з дошкільного віку і все ще вимагає «насадження нашого національного світогляду та моральних принципів» [43, с. 54]. О. Ольжич намагався створити своєрідну норму національної освіти для дітей раннього віку. Серед них: висока духовність героїчних та романтично орієнтованих дітей; справедливість, мужність, почуття обов'язку та відповідальності, сила волі; комунікативна діяльність та досягнення мети товариськість, чуйність, витривалість; до батьків та сім'ї, повага до релігійних почуттів.

Народна мудрість стала одним із найважливіших джерел виховної роботи для В. Сухомлинського. Його педагогіка зосереджена на відданості дітей та підлітків своїй батьківщині, прихильності до матерів та батьків, прихильності до родичів, повазі до старших, робітників та старанності. У процесі своєї роботи та практичної виховної роботи В. Сухомлинський використовував казки, прислів'я, легенди, пригоди, прикмети, жартівливі замальовки та мініатюрно-народні художні перлини. На думку В. Сухомлинського, духовне багатство особистості – це, перш за все, частина духовного багатства нації. В. Сухомлинський наполягав на дбайливому ставленні людей до свого духовного скарбу. Найголовнішим з усіх він вважав традицію виховання дітей та підлітків. Він розповідав дітям казки, співав з ними народні пісні та влаштовував народні гуляння. В. Сухомлинський був дуже захоплений народними прислів'ями та називав їх «навчальними мініатюрами». Він вивчав ефективні народні форми, що зберігають і поширюють навчальну мудрість [8, с. 33].

В. Кононенко вважав, що важливим елементом освітнього процесу є звернення до українського традиційного ідеалу – людини з високими моральними якостями, з чудовими рисами національного характеру, яка знає і шанує свою батьківщину, національну мову. Цього ідеалу можна досягти на думку вченого за допомогою усної народної творчості, яка є невичерпним скарбом етнічних елементів.

Фольклор є необмеженим джерелом, з якого людина бере гуманістичні уявлення. Як свідчать дослідження Ю. Ступака, різноманітним жанрам народної творчості притаманна художня образна форма, яка полегшує розуміння й запам'ятовування думки і змісту, сприяє емоційному сприйманню їх. Думка, виражена в художній формі, глибше вражає, стає більш зрозумілою, легше і на довший час запам'ятовується [17, с.24]. Історично склалося, що ще з давніх часів люди створювали свою систему виховання. Протягом тривалого часу склалися нові ідеали людської особистості, характеру. Багато важливих думок про виховання дітей здобули відображення в різноманітних жанрах народної творчості. Дітям, які тільки починають освоювати світ та набувати досвіду, народна творчість надає в доступній формі найважливіші поняття про життя народу.

Усна народна творчість, що включає в себе велику кількість жанрів: казки, прислів'я і приказки, частівки, колискові пісні і таке інше – це неоціненне багатство українського народу, неосяжна частина історичної культури як національної, так і світової. Через усну народну творчість дитина не тільки опановує рідною мовою, а й, освоюючи її красу, лаконічність, долучається до культури свого народу, отримує перші уявлення про неї. Вона концентрує в собі весь досвід людства, несе в собі всі форми суспільного свідомості, включає в себе величезну кількість інформації, встановлює спадкоємність між минулим і сучасністю. До дитячого фольклору зараховують твори, складені самими дітьми, і твори для дітей, складені дорослими. Вони виконуються у дитячому середовищі і призначені виключно для дітей. Специфіка дитячого фольклору полягає у відповідності психічним і віковим особливостям дітей у виборі тем, ідей, образів, а також у поєднанні словесного матеріалу з елементами гри, змагання, з орієнтацією на виховання дитини та стимулювання пізнавальних інтересів. Оскільки однією з провідних цінностей дошкільного віку є висока емоційна чутливість у сприйнятті слова, здатність яскраво переживати описані події, тому використання усної народної творчості

є одним з головних засобів формування морального досвіду у період дошкільного дитинства. Вона сприяє виникненню емоційного ставлення до описаних подій, природи, персонажів літературних творів, до дійсності. Фольклор беззаперечно готує дитину до життя в суспільстві. Різноманітні твори дитячої літератури плекають співчуття до доброго і прекрасного, розширюють загальний кругозір. Використання українського фольклору має велику перевагу серед мистецтв, як засобів виховання гуманних почуттів та формування духовних цінностей. Ця перевага виявляється і в можливості активно впливати на почуття і розум дитини, розвиває її співпереживання та емоційність. Недостатній розвиток цих якостей призводить до низької емпатійності, тобто вихованню людини, яка не відчуває та не розуміє інших. Аналізуючи твори, діти дошкільного віку вчаться оцінювати вчинки і поведінку улюблених героїв. Розуміння цих творів виявляється в судженнях та поглядах дитини.

Сучасні науковці (А. Богуш, А. Марушкевич, О. Монке, Ю. Руденко) наголошують, що українське народне мистецтво є найбільш широко використовуваним джерелом освіти, навчання та розваг для дітей. Звичайно, популярний у дітей народний жанр – це казка, що передається з давніх часів. У дошкільних навчальних закладах використовуються такі види казок: казки про тварин, чарівні (фантастичні) казки, соціально-побутові казки, легенди.

Таким чином, результати наукових досліджень дозволили зробити висновок, що український фольклор є не лише незрівняним джерелом народної духовності та моралі, а й невід'ємною частиною виховання дітей дошкільного віку, в тому числі дітей середнього дошкільного віку. Вчені та педагоги одноголосно радять використовувати фольклор у моральному вихованні дітей дошкільного віку, що є особливо важливим на сучасному етапі.

Аналіз праць з українського фольклору (Г. В. Довженок, В. Лозко) дозволив схематично визначити жанри українського фольклору (схема 1.1).

Схема 1.1 Жанри українського фольклору

Враховуючи досліджуваний вік дитини, можна розглянути сутність дитячих фольклорних жанрів. Термін «дитячий фольклор» вперше виникнув у фольклорі на початку 20 століття. Але поки що теорія дитячого фольклору ще не встановлена, і питання, який жанр слід визнавати «дитячим», досі залишається суперечливим. Тому Г. Виноградов, який вперше окреслив цей термін, виявив, що саме в дитячому фольклорі твори, створені дітьми, та поезія пестування (ліричний твір, який говорить про дорослих і виховує дітей). Через деякий час до цього типу літератури додали колискові пісні (хоча деякі вчені (наприклад, Г. Розко) вважають їх категорією сімейної та домашньої лірики).

Крім того, народна література деяких жанрів, яка існувала посеред зрілих людей і втратила своє споконвічне прагматичне призначення та сакраментальне значення, була у дещо зміненому та примітивному вигляді абсорбовані дитячим фольклором.

Науковці (В. Бойко, І. Проценко) виокреслюють 3 групи дитячого фольклору:

1) Текст, створений дорослими людьми для дітей.
2) Твір, який перейшов від загальної фольклорної спадщини в фольклор для дітей.

3) Власна робота дітей. Твори, які втілюються лише в оточенні дітей, і які не вбирають в себе окремих слухачів, і в основному виконуються лише дорослими дітьми у віці від 4 до 6 років. У деяких обставинах чіткі межі стираються між ними.

Найпоширенішими та доступними для дошкільнят є забавлянки – короткі вірші виконуються у поєднанні з оригінальними рухами та вправами, які спонукають дорослих пестити, заохочувати та надихати певні види діяльності для своїх дітей. Також є забавлянки, не засновані на рухах тіла чи елементах гри, а інтерес дитини фіксується самим текстом. Дитині досить просто зрозуміти, але деякі його елементи цікаві і сприяють розвитку уяви та інших розумових дій. Це поетичні казки з елементами сюжетності та розповіді Це – (напр., «Пішла киця по водицю»). Іноді їх можна відтворити як пісню з простою мелодією. Забавлянки передають світоглядні, моральні мотиви виховання, спрямовані на формування духовності дитини (наприклад: гопа, гопа, гопа-чуки, наварила мама щуки...).

Лічилки – це поетичні вірші, в яких перелічено гравців, розподілено їх на групи або визначено їх роль для послідовності участі в грі. Лічилки поділяються на дві групи: лічилки вигадані дітьми, і лічилки для дітей, які написані дорослими. Лічилки першої групи дуже специфічні. Деякі з них не мають сюжету, а деякі представляють лічбу до 8, 10 та 12. Лічилки другої

групи, складаються дорослими для дітей і пишеться з конкретним значенням, чітким складом, літературою та образною мовою. Діти вчаться ділитися своїми ролями у грі, уникати суперечок та сприяти дружбі та морально-етичній категорії товаришкості.

На думку дослідників, найбільш імпровізованим жанром дитячого мистецтва є дразнилки – невеликий римований твір, реакція дитини на бійку або суперечку на образ чи дію. Вони можуть супроводжуватися різними жестами, гримасами чи діями, безпосередністю самовираження дитини, проявом його ставлення до оточуючих: гнівом, обуренням, ворожістю, відчаєм тощо. Подібні до прозивалок дразнилки – ритмічне словесне вираження, в якому дитина виражає негативне ставлення до іншої дитини і намагається спровокувати певну реакцію. Вони коротші, ніж прізвиська і не вказують імені глумця. Є більш загальні характеристики: «Сірка-мірка, сірчин брат, роздер штани аж до п'ят». Часто звертаються до тих, хто плакав під час суперечок або під час образ: «Рьова, корова, дай молока» [44, с. 75]. Використання дразнилок у моральному вихованні є суперечливим, оскільки при практичному, неправильному використанні цих фольклорних дій у дітей, швидше за все, розвиваються негативні моральні якості та аморальна поведінка. Тому їх не можна використовувати під час сварок. І, навпаки, дразнилки певним чином допомагають виховувати дружелюбність, почуття гумору.

Протилежним до дразнилок та прозивалок є жанр мирилок. Мирилки – це коротка поетична п'єса, яку розмовляють діти, сперечаючись як знак примирення. Вони використовуються в процесі морального виховання, вони сприяють вихованню у дітей примирення, вирішення суперечок і, отже, здатності до доброзичливості, товаришкості, дружби, прощення.

У контексті всього фольклорного фонду розвивалася параміографія, цикл коротких жанрів, символічно відображаючи найважливіші аспекти природного середовища, суспільні та сімейні стосунки. До українського народного паремійного фонду входять прислів'я та приказки, загадки, підказки, уривки,

привітання, лайки, побажання, афористичні вирази тощо. Подібно до дорослого фольклору, усне мистецтво дітей має власну фіксовану усну формулу, яка використовується для певних цілей у конкретних ситуаціях. Це, зокрема, примовки – жартівливий, часто поетичний вислів на початку або в кінці казки; дотепний коментар, інтегрований в історію чи твір; можуть виголошуватися під час дитячої гри. Також дитячим паремійним жанром є скоромовка – короткий вірш чи окремий вираз, суть якого полягає не в змістовному навантаженні, а в такій структурі слів і звуків, що їх вимова вимагає певних зусиль артикуляції. Діти сприймають скоромовки як якусь гру, веселу, тому що вони легко запам'ятовуються, оскільки вони часто ритмічні чи ритмізовані. Вправа в розмовній вимові – це мовна практика, яка впливає на розвиток культури мовлення. Хоча основною метою скоромовки є розвиток фонематичного мовлення, існує велика кількість скоромовок з моральним змістом, які стосуються засудження лінощів, навчання доброти та слухняності, поваги та допомоги старшим, гостинності тощо.

Ще один невеликий жанр – загадки. Це короткі твори, засновані на дотепних метафоричних запитаннях, котрі передбачають на них відповіді. Раніше прагматичний чи таємничий, тепер він майже повністю переходить від «дорослого» фольклору до «дитячого» фольклору, зберігаючи певні риси попередніх століть та звичаїв. Вони використовуються для виховання дітей та формування їх мислячих здібностей, вміння аналізувати та порівнювати явища та факти. Загадки дуже поетичні, та можуть висвітлювати моральні ідеї. Таким чином, вони впливають на розумове та моральне виховання, але його ознаки є лише в деяких загадках, наприклад: деякі загадки говорять про добру репутацію, висміювання неправди, засудження пліток, в деяких піднімаються теми совісті, суму та горя, тощо.

Приказки та прислів'я вже давно широко практикуються задля морального виховання дітей. Взяті з різних джерел народної літератури на основі безпосередніх спостережень за навколишнім середовищем, вони

характеризуються виразністю та конденсованістю думки. Поглинання світогляду людей та їх багатолітній досвід є важливим шаром народної філософії, скарбницею мудрості. Прислів'я та приказки – це стійкі вислови, які в стислій і точній формі представляють уявлення про певні життєві явища, реалії дійсності, характеристики людини, дії тощо. Потрібно відзначити, що прислів'я і приказки мають певні структурні особливості. Прислів'я – це повне висловлювання, судження, що складається з граматики та інтонації (складна форма речення з переважно двоскладовою структурою). «Поженешся за двома зайцями – жодного не здоженеш». Кожна приказка завжди має «виховний момент» – повчальність: розуміється як точне метафоричне зображення виховного характеру, що представляє явища життя різного роду та у формі повних речень. Кінцевою метою прислів'їв завжди була освіта і здавна використовувалася як навчальний засіб.

На думку В. Даля, прислів'я – це коротка притча, в якій висловлюються судження, вироки та вчення. Він визначав, що приказка – це простий вираз без притч, суджень чи висновків [17, с. 49]. Отже, прислів'я – це судження, яке дає узагальнений висновок, який може бути використаний для пояснення подібних фактів чи явищ. Прислів'я є частиною судження без узагальненої особистості, яке передає лише психологічні моменти або метафоричні натяки. [17, с. 43]. Народні прислів'я та приказки відображають поняття людської гідності, поваги, людяності, колективності, наприклад, вони закликають любити свою Батьківщину, боронити її від загарбників, боротися за правду, волю та щастя, цінити труд, поважати гідність, цінити дружбу, бути самокритичним [8, с. 188]. Багато прислів'їв стосуються виховання любові до матері, сім'ї, старших, любові до своєї країни.

Українські народні пісні – це поетичні та музичні твори, які спрямовані на почуття, переживання людини, особисте життя, сімейні події, ідеї, пов'язані із сімейними стосунками. Народні пісні для дітей морального змісту часто є

метою виховання слухняних, чесних, працьовитих дітей, що поважають старших. У дитячому фольклорі найпоширенішим пісенним жанром є колискові пісні. Колискова пісня – це лірична пісня, яку мати (рідше батько або інший член сім'ї) співає над колискою дитини. Колись така пісня не тільки присипляє дитину, але, як замовляння, приваблює, заважає, захищає від зла, зміцнює здоров'я, сприяє швидкому ростові.

На сучасному етапі важливим аспектом в моральному вихованні виступає казка. Як жанр українського фольклору вона є найпопулярнішим видом усної народної творчості серед дітей. Казки – це епічні твори народної літератури, що відображають різні вірування, погляди та уявлення людей у структурованій хронологічно послідовній формі розповіді, з чіткими композиційними структурами, вражаючими конфліктами (добра і зла та призводить до перемоги добра). Г. Волков стверджує, що казки є всебічним інструментом, що сприяють загальному вирішенню проблем психічного, морального та естетичного виховання [17, с.50].

Вищезазначені жанри українського фольклору встановлюють формування морального виховання дітей середнього дошкільного віку.

Тож, український фольклор як засіб морального виховання дітей відіграв неабияку роль в житті суспільства. Результати досліджень учених дозволили констатувати, що український фольклор не тільки невичерпне джерело народної духовності й моралі, а й невід'ємна складова виховання дітей середнього дошкільного віку; вчені одностайно радять використовувати фольклорні твори в моральному вихованні дітей дошкільного віку, особливого значення це набуває на сучасному етапі.

1.3. Формування моральної поведінки та моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору.

Одним із чинників формування в дітей середнього дошкільного віку моральних цінностей є фольклорна спадщина свого народу. Фольклор – джерело вивчення суспільної думки та народної психології. Це народна мудрість. Він має здатність через різноманітні види та жанри проникати у внутрішній світ дитини, пробудити почуття, змінити характер та мотиви. Фольклор є художнім відображенням дійсності у танцях, творах, віршах та піснях, він нерозривно пов'язаний з життям та побутом народу. В ньому відображаються світоглядні та етичні погляди, моральні уявлення нашого народу. Слід зазначити, фольклор це – універсально-глобальна педагогічна система, яка увібрала в себе тисячоліття народного досвіду: форми розвитку мови та музичних здібностей, трудових навичок, логічного і образного мислення, моральних ідеалів.

Моральні почуття – це емоції, які демонструють стійке ставлення до соціальних подій, оточуючих або себе. Їх джерелом є спільне життя людей, їх боротьба за досягнення відносин та соціальних цілей. [20, с.50]. Моральна поведінка – здатність людей жити в суспільстві та встановлювати стосунки з окремими людьми в рамках етичних норм, прийнятих у цьому суспільстві. Діти долають неабиякий шлях від розуміння моральних понять спочатку на рівні уявлення до повного оволодіння їх змістом. [20, с.50].

Моральна поведінка дитини обумовлюється сформованістю моральних почуттів на основі розвитку емоційної сфери, наявними внутрішніми спонуканнями до дій (мотивами поведінки), що ґрунтуються на засвоєнні моральних норм і правил. Знання і дотримання моральних норм та правил у власній поведінці сприяє формуванню вміння давати оцінку поведінці і

вчинкам інших та здійснювати самооцінку. Аналізуючи свої вчинки, дошкільники ідентифікують їх з емоційними реакціями довколишніх (особливо дорослих), що вказує на тісний взаємозв'язок моральних уявлень і емоційних переживань дітей, які виникають на основі емоційного ставлення дорослого до їхніх дій і вчинків. Тобто, механізмом засвоєння моральних норм виступає ідентифікація – як у формі співчуття, так і формі співвіднесення себе з етичними еталонами.

У багатьох психологічних дослідженнях моральна вихованість розглядається як особлива форма внутрішньої самоактивності, що спонукає особистість не лише до дотримання чинних моральних норм, а й до визнання їхньої цінності. Знання про моральні норми діти засвоюють у результаті «приміряння» до себе морального еталона (морального зразка), задіюючи моральні почуття. Процес оволодіння моральними знаннями в дошкільному віці головним чином залежить від особливостей сприймання ситуації, усвідомлення моральних мотивів та розвитку вміння аналізувати та оцінювати їх. Діти середнього дошкільного віку більш стримані та менш образливі, ніж діти молодшого дошкільного віку. Водночас вони не повністю зосереджені на своїх уявленнях і оцінках про добре і погане. Деякі з них не зовсім точно висловлюють своє ставлення до етичних понять. Така специфіка розвитку моральної свідомості пов'язана з формуванням моральних інстанцій, індивідуальних мотиваційних систем та особливостями становлення самосвідомості, які характеризуються розшаруванням цілісного образу «Я» на «Я-реальне» і «Я-потенційне». Від сприймання змісту окремих вчинків (добре – погано) відбувається перехід до розуміння узагальнених понять про «правильну» (моральну) поведінку.

Розширення та накопичення знань призводить до поглиблення і диференціювання моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку; до більшої узагальненості, що наближає їх до елементарних моральних понять (про повагу до старших; дружбу). Створені моральні ідеї відіграють

регулятивну роль у поведінці дитини та її стосунках між оточуючими. Реалізація завдання виховання культури поведінки повинна базуватися на загальнолюдському досвіді та інтеграції моральних цінностей та характеристик українського менталітету. На основі багатовікового досвіду українців сформувалася система народної філософії, моралі, знань та переконань, яка лягла в основу народної української освіти. Педагогічні знання та вміння народу зосереджені в українському фольклорі, традиціях, звичаях та обрядах і можуть використовуватися як засіб виховного впливу на дітей середньої вікової групи. Тому народні прислів'я, казки та легенди чітко формують ідеали виховання та визначають моральні якості, які властиві освіченій людині. Вони змальовують систему українських суджень на створення моральних якостей особистості. Звеличуючи працелюбність, вживали таке прислів'я – «Без роботи день роком стає». Щоб дитина була сміливою, а не боягузом, їй казали – «На сміливого собака гавкає, а боягуза кусає». Засуджуючи ледачих, в народі казали – «Тяжко тому жити, хто не хоче робити». Застережуючи дітей від брехні, їм казали – «Правда із дна моря виринає, а неправда потопляє». Прислів'я включають конкретні правила культури поведінки, представлені у дотепній формі, що сприяють розумінню дітьми.

Українські народні казки містять інформацію про культуру поведінки та наслідки порушення певних норм. Тобто, прислів'я, легенди та казки зосереджуються на моральних нормах, встановлених українським народом. За допомогою казок, які педагоги використовують у своїй навчальній роботі, дітям середнього дошкільного віку прищеплюють такі моральні якості: ввічливість, працьовитість, прихильність до рідної землі. Широке використання казок у виховних заходах пояснюється тим, як зміст казки представлений цікавими способами. Існує чітке розмежування доброго і злого персонажа, суть його поведінки може легко зрозуміти дитина і визначити моральні якості кожного. Це сприяє правильній оцінці моральної оцінки вчинків і дозволяє дітям робити власні висновки щодо правил культурної поведінки. На прикладі казки «Лисиця

та журавель» можна вивчити правила поведінки, пояснити їх можна у прислів'ях [7, с. 198], наприклад: «На язиці медок, а на думці льодок».

У казці «Сірко» господар виганяє собаку, тому що вона була старою. У лісі Сірко зустрічає вовка, який допомагає собаці дістатися додому. І Сірко подякував своєму помічнику за повернення і запросив вовка пригостити його. Тому ця історія виховує доброту: якщо вам допоможуть, він допоможе цій людині, якщо йому потрібна допомога.

Казка «Цап та баран» формує в дитині бути розумнішою і винахідливішою. В цій казці цап та баран потрапляють до вовків. Аби їх не знайшли, вони обманюють вовків («— А подай лишень, баране, оту вовчу голову! Та не цю, а подай більшу!»). Зрештою, вовки лякаються і тікають. Для повноцінного сприймання дітьми середнього дошкільного віку народного твору треба створити спокійну обстановку. Дітей посадити так, щоб вони бачили педагога, а він бачив всіх. Дітей середньої групи доцільно посадити півколом. Приблизною структурою заняття може бути структура наведена нижче.

1. Почніть заняття (вступна бесіда, чіткість, загадки, розмова вихователя).
2. Читання фольклорного твору вихователем (уточнення та пояснення окремих слів та виразів).
3. Коротка бесіда про зміст розповіді.
4. Створення власних моральних правил.

Н. Мельникова, досліджуючи моральну сферу особистості дошкільника, виділила такі характеристики дітей із різними типами поведінки:

1 – «морально вихований»: моральні правила реалізуються в поведінці за наявності схвалення й контролю з боку дорослих. Спостерігається, з одного боку, прагнення до утвердження своєї волі при неадекватному оцінюванні прийнятності поведінки як своєї, так і іншого; з іншого – наявне бажання відповідати загальним правилам та інтересам більшості. Почуття обов'язку виражене недостатньо, а оцінка власної поведінки неадекватно завищена;

2 – можна умовно позначити як «морально слухняні». Загалом цей тип поведінки характеризується ще недостатнім розумінням моральних понять, але вже наявні уявлення про моральні норми дають змогу оцінювати те, що відбувається, і передбачати наслідки правильних чи неправильних дій. Моральні переживання дитини не пов'язані з почуттям обов'язку, вони проявляються лише у взаєминах із найближчим оточенням (батьками, друзями). У їх спілкуванні з ровесниками спостерігається тенденція до домінування. Поведінка дітей будується й оцінюється відповідно до вимог та інтересів соціального оточення;

3 – «морально нестійкий»: характеризується неточним розумінням моральних понять, помилковими уявленнями про моральність, нездатністю прогнозувати розвиток подій і незнанням норм моралі. Норми і правила не усвідомлюються, а їх порушення не викликає негативних переживань [28, с. 86].

Основними чинниками формування моральної поведінки є здобуття особистістю знань із певної галузі, емоційне усвідомлення мотивів діяльності та вміння регулювати поведінкову реакцію, тобто моральна поведінка є складним новоутворенням особистості, у якому в органічній єдності взаємодіють інтелектуальні, емоційні, мотиваційні й волевільні процеси, що відіграють важливу роль у формуванні особистості дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Орієнтовно можна виділити такі структурні компоненти моральної поведінки: когнітивно-інтелектуальний, що включає формування моральних уявлень і суджень; емоційно-мотиваційний, який охоплює моральні почуття та якості; поведінково-діяльнісний – засвоєння певних норм і правил, розвиток відповідних звичок поведінки. У педагогічному процесі, зорієнтованому на формування моральної поведінки дітей дошкільного віку, суттєвого значення набуває стимулювання розвитку когнітивно-інтелектуального компонента, оскільки знання є основою усвідомленого ставлення дошкільників до навколишньої дійсності й до самих себе. Кожний

етап діяльності дошкільників має емоційне забарвлення, задіюючи моральні почуття. У зв'язку із цим емоційно-мотиваційний компонент процесу формування моральної поведінки є характерним саме для періоду дошкільного дитинства. Однією з найважливіших форм вияву моральної поведінки дитини є її діяльність, зумовлена різноманітними мотивами, тобто поведінково-діяльнісний компонент. Психологи діяльність визначають як активну взаємодію з навколишньою дійсністю, під час якої суб'єкт діяльності цілеспрямовано діє на об'єкт задля задоволення власних потреб. С. Максименко [19, с. 56] підкреслює, що підпорядкування правилам вимагає від дитини вміння регулювати свою поведінку й формує вищі форми довільного управління нею. У процесі спільної з дорослим і самостійної діяльності засобами українського фольклору в дошкільників закріплюються певні прояви моральної поведінки, які згодом відображаються в її свідомості. Моральна поведінка означає єдність мотиву та дії. Моральне виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору передбачає становлення в дитини системи домінуючих мотивів, які відповідають моральним нормам і визначають її стосунки з іншими людьми, що безпосередньо впливає на моральні почуття та моральну поведінку.

Тож, виховний потенціал фольклору укладений в глибинних процесах пробудження позитивного ставлення до світу, зафіксованого в лаконічній формі прислів'їв, приказок, пісень, казок. Фольклор в силу своєї глибокої емоційної насиченості може надати комплексний вплив на формування всіх компонентів (моральні почуття, моральну поведінку) моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку.

1.4. Педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору

Специфічною рисою поняття «педагогічні умови» є те, що воно включає в себе елементи всіх складових процесу навчання і виховання: цілі, зміст, методи, форми, засоби. Педагогічні умови – це сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності педагогічної діяльності. Під педагогічною умовою Н. М. Боритко розуміє зовнішню обставину, що робить істотний вплив на перебіг педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі свідомого сконструйованого педагогом, який передбачає досягнення певного результату [28, с.53]. В. І. Андреев вважає, що педагогічні умови – це «обставини навчального процесу, які створені завдяки результату цілеспрямованого відбору для досягнення певних навчальних цілей» [28, с.89]. Синтезуючи визначення Н. Лисенко [19, с.15], та ін., під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, психолого-педагогічних прийомів, спрямованих на вирішення поставлених дослідницьких завдань. При плануванні роботи по залученню дошкільнят до витоків народної творчості необхідно: рівномірно розподілити фольклорний матеріал протягом навчального року; заздалегідь передбачити і обдумати методи і прийоми, що забезпечують максимальну активність дітей на заняттях і у вільний від занять час, їх творчу самореалізацію; своєчасно закріпити досліджуваний матеріал, уникнути поспіху, перевантаження дітей.

Першою педагогічною умовою є використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях. Це можуть бути читання і розповідання на заняттях: одного твору; кількох творів, об'єднаних єдиною тематикою або єдністю образів (дві казки про лисичку); об'єднання творів, що

належать до різних видів мистецтв; читання і розповідання з використанням наочного матеріалу (з іграшками, різними видами театру, діафільмами, кінофільмами); читання як частина заняття з розвитку мовлення або ознайомлення з навколишнім середовищем. Важливо, щоб заняття по ознайомленню з фольклором були незвичайні, цікаві дітям, щоб на них панував дух народності. У процесі ознайомлення з фольклором дуже важлива реалізація морально-виховних завдань, підтримання емоційного настрою. Організуючи роботу з дітьми щодо ознайомлення з різними жанрами фольклору, необхідно врахувати те, що фольклорний матеріал для дітей повинен бути доступним, зрозумілим, відповідати рівневі їхнього розвитку. Як зазначає Н. Маліновська, фольклор, має важливе значення та допомагає сформувати духовно-моральну, національно свідому особистість. Застосовувалися такі методи і прийоми, як: читання українських фольклорних творів моральної спрямованості; етична бесіда за змістом прослуханого; розглядання ілюстрацій; пояснення моральних норм; словесне змалювання героїв казок. Під час бесіди за змістом українських фольклорних творів моральної спрямованості за допомогою цілеспрямованих запитань дітям подавалися знання про моральні категорії, моральні якості і норми, формувалися навички свідомого сприймання й повного розуміння змісту творів моральної спрямованості. Дітей вчать характеризувати персонажів, оцінювати їхні дії й учинки, висловлювати своє ставлення до героїв та їхньої поведінки.

Друга освітня умова реалізується в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять. Режимні моменти займають більшу частину часу, за якого дитина проводить в дитячому саду. Вони не повинні розглядатися як просте забезпечення потреб дитини. Всі процедури і те, як вони проводяться, складають важливу частину педагогічного процесу. У ці моменти відкривається можливість індивідуального спілкування вихователя з малюком. Використання малих фольклорних жанрів в режимних

моментах встановлює довірчі відносини, зміцнює емоційний зв'язок з дитиною. В ході щоденних процедур, розмовляючи з дитиною, дорослий називає предмети і дії, щось пояснює, запитує, відповідає на питання, розповідає, обговорює. Для цього доцільно використовувати у різних видах діяльності малі фольклорні жанри. Малі фольклорні жанри – це мініатюрні поетичні твори, створені для дітей і мають певну педагогічну спрямованість. Вони надають окрас мові педагога, роблячи її образної та барвистою, привертають увагу дітей, оживляють звичайні повсякденні справи дошкільника. Під час режимних моментів широко використовують прислів'я і приказки. Якщо хтось із дітей образив іншого, вихователь може використати прислів'я: Слово може врятувати людину, слово може і вбити, рана загоїться, а лихе слово – ні. Якщо дитина пообіцяла поділитися іграшкою, а потім забула можна використати таке прислів'я: «Сказати – вузлом зав'язати». Пояснюють дітям його значення так: раз пообіцяв, то потрібно виконати, міцно тримати своє слово. Так кажуть з тих давніх пір, коли багато людей писати і читати ще не вміли, і щоб не забути про щось, вони зав'язували вузлик на хустинці (демонструючи хустку з вузликом). Так вже не роблять, але прислів'я залишилося.

Третя педагогічна умова – співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї. Сучасний етап розвитку дошкільної освіти передбачає тісну взаємодію двох виховних інститутів – сім'ї та дошкільного закладу – з метою різнобічного розвитку особистості дитини з урахуванням її можливостей і здібностей. Дитина вчиться тільки у тих, кому довіряє, хто для нього авторитетний. А це означає, що саме батьки є його найкращими вихователями. Виникає необхідність спрямування роботи на співпрацю ЗДО та сім'ї, на противагу заміни дитячим садком батьків, що дає можливості для їх взаємодії.

Плануючи роботу з батьками, вирішуються наступні завдання:

1. Допомога батькам відповідно до проблем, що виникають при вихованні дітей, краще орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях.
2. Просвіта сім'ї (надання методичних матеріалів: ігор, вправ, фольклорних творів що сприяють розвитку моральних уявлень).
3. Навчити батьків прислухатися до своїх дітей, їх почуттів, допомогти встановити довірчі відносини з дитиною.

Принципи взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю: доброзичливий стиль спілкування; індивідуальний підхід; співробітництво, а не наставництво; ретельна підготовка до кожного заходу; динамічність.

Переваги взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю:

- позитивний емоційний настрій педагогів і батьків на спільну роботу з розвитку й виховання дітей;
- врахування індивідуальності кожного дитини;
- самостійний вибір батьками напрямків розвитку й виховання дитини;
- зміцнення внутрішньосімейних зв'язків, емоційного спілкування, знаходження спільних інтересів і занять;
- можливість реалізації єдиної програми розвитку і виховання дитини в закладі дошкільної освіти і сім'ї;
- можливість врахування типу родини й стилю сімейних відносин;
- відкритість дитячого садка для сім'ї;
- співпраця педагогів і батьків у розвитку та вихованні дітей;
- створення активного розвивального середовища, активних форм спілкування дітей і дорослих, що забезпечують єдині підходи до розвитку дитини в сім'ї та закладу дошкільної освіти;
- діагностика загальних і приватних проблем у розвитку, навчанні та вихованні дитини.

Для реалізації педагогічних умов в системі роботи закладу дошкільної освіти з морального виховання можна виділити наступні принципи: послідовність, наочність, змістовність матеріалу, креативність (заохочення і стимулювання творчої діяльності дитини), доступність, активність, безперервність (отримання знань на базі фольклору не закінчується в освітньому процесі, а триває в групі в ігровій діяльності, в родині).

В рамках реалізації педагогічних умов морального виховання використовують: застосування практичного досвіду, формування духовно-моральної свідомості (колективна гра, роз'яснення, бесіда). Дані методи спрямовані на формування у дітей 4-5 року життя моральних уявлень, суджень, оцінок, моральної свідомості, допомагають у формуванні моральних основ особистості на основі розуміння, осмислення і прийняття.

Таким чином, процес виховання культури поведінки дуже складний і вимагає свідомого та своєчасного використання багатства арсеналу педагогів різними способами. Необхідно враховувати динаміку змін виховного впливу фольклорних творів для вчасного коригування та застосування вдалих педагогічних умов.

Висновки до розділу 1

Дослідження теоретичного аспекту морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору дає можливість зробити наступні висновки:

1. Здійснено аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Визначено сутність поняття «моральне виховання». Моральне виховання – це виховна діяльність, що має на меті сформувати стійкі моральні якості, потреби, почуття, навички і звички поведінки на основі ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності. Завдяки ньому формуються поняття, погляди і переконання, які впливають на моральну поведінку. Воно покликане також сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Обґрунтовано використання українського народного фольклору як універсального досвіду, коли тисячі років досвіду вже вбрали в себе найприродніший і необхідний розвиток моральних почуттів та ідеалів. Згадано такі жанри українського фольклору: народні казки, пісні, ігри, малі фольклорні жанри (загадки, примовки, скоромовки, забавлянки, приказки, прислів'я, лічилки, утішки, мирилки).

2. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору. А саме, використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях; використання фольклору в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять; співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору

Метою констатувального етапу експерименту є з'ясування рівнів сформованості моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку. В нашому дослідженні брала участь група дітей, яка виховувалась Сумському дошкільному навчальному закладі (ясла-садок) №23 «Золотий ключик».

На погляд вчених (Л. Божович, Г. Люблінська) найбільш зрозумілими для розуміння дітей середнього дошкільного віку є такі важливі складові морального виховання: моральні якості (скромність, чесність, вічливість, гостинність), моральні категорії (повага, дружба, доброта, співчуття), і моральні норми.

На основі визначення поняття «моральні уявлення» та їх визначених структурних компонентів формування (моральна свідомість, моральні почуття, моральна поведінка) були визначені показники та критерії моральних уявлень, які визначені у табл. 2.1.; а також розроблена характеристика рівнів їх сформованості для дітей середнього дошкільного віку.

Таблиця 2.1. Критерії та показники моральних уявлень

Критерій	Показники
Когнітивний	Обізнаність дітей з моральними категоріями, такими як «дружба», «доброта», обізнаність дітей середнього дошкільного віку з моральними якостями.
Оцінно-рефлексивний	Розуміння моралі українських фольклорних творів, оцінка моральних вчинків і поведінки героїв фольклорних творів, однолітків.
Почуттєво-ціннісний	Уміння співчувати героям казок, здатність піклуватися про старших та молодших.

Оцінка кожного показника визначалася за допомогою критеріїв, співвіднесених з трьома рівнями сформованості моральних уявлень: високим, середнім і низьким.

З метою діагностики сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку у нашому дослідженні було визначено й розроблено основні критерії та їх показники, що надали змогу здійснити у дітей критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості засобами українського фольклору. У табл. 2.2. визначені рівні та відповідні показники до сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку у процесі діагностичного дослідження.

Таблиця 2.2. Рівні та відповідні показники до сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку.

№	Рівень	Показник
1.	Високий рівень	Діти знають і розуміють суть моральних категорій, моральних якостей та норм (3-4) та знайомі з нормами та правилами моральної поведінки. Можуть висловити їх ставлення до позитивних та негативних героїв казки та пояснити їх думку. У деяких випадках можуть очікуватися незначні неточності; в більшості випадків проявляють бажання співпереживати та піклуватися про оточуючих.
2.	Середній рівень	Діти знайомі з моральними категоріями, моральними якостями та нормами (1-2), знайомі з нормами та правилами моральної поведінки, але часто відступають від них; розрізняють два-три фольклорні жанри, не в змозі самостійно підібрати фольклорні твори на задану тематику, часто невірно визначають мораль твору; можуть піклуватися про оточуючих після нагадування з боку дорослих або під їх контролем.
3.	Низький рівень	Діти знайомі з моральними категоріями, моральними якостями та нормами (1-2) і можуть пояснити їх суть. Знайомі з деякими нормами та правилами моральної поведінки, але часто відхиляються від них. У більшості випадків діти не в змозі висловити своє ставлення до героїв твору та недоречно оцінити їхні вчинки (свої чи однолітків); не мають бажання піклуватися про навколишніх.

Таким чином, моральний розвиток дітей середнього дошкільного віку полягає у свідомому відтворенні своїх вчинків на основі загально визнаних моральних якостей, норм і правил, що формуються в процесі морального виховання, а також своїх вчинків, відповідно оцінювати свою поведінку та однолітків.

Експериментальне впровадження педагогічних умов з формування моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку відбувалося за таких етапів: I етап пов'язаний з впровадженням констатувального експерименту, який полягав у визначенні рівнів моральної вихованості дітей дошкільного віку. Відповідно до критеріїв та показників були розроблені завдання для перевірки ефективності впливу українського фольклору на моральний розвиток дітей середнього дошкільного віку; II етап – це формувальний експеримент, за якого мало відбутися підвищення рівня моральної вихованості у дітей середнього дошкільного віку; III етап – це проведення контрольного експерименту, метою якого є перевірка ефективності вже існуючої системи роботи з покращення рівня моральної вихованості у дітей середнього дошкільного віку за результатами протиставлення даних контрольної та експериментальної груп.

Когнітивний критерій

Показник: розуміння дітьми моральних категорій.

I завдання: «Допоможи Зайчику»

Мета: визначити обізнаність дітей з моральними категоріями «дружба», «доброта».

Матеріал: іграшковий зайчик.

Процедура виконання: Вихователь звертається до дітей: Малята, до нас в гості завітав маленький та куций Зайчик. Слухайте, що він повідомив: «Зі мною зовсім недавно вийшла одна історія, яку я самотійно не можу зрозуміти. У мене є друг Ведмедик, ми з ним друзі з дитинства. Одного разу Ведмедик забився лапкою і йому порекомендували цілий тиждень просидіти вдома, я кілька разів гукав друга щоб погратися з ним на галявині, але він відповів, що

не може. Пройшов тиждень і Ведмідь вийшов на галявину, але чомусь не захотів розмовляти з Зайчиком, сказав, що я поганий друг, бо друзі так себе не поводять. Малята, скажіть, як доречно поводитися справжнім друзям? Що не так він зробив? Що таке доброта? Як це бути добрим?»

Показник: обізнаність дітей з моральними якостями.

2 завдання: «Зустріч з Їжачком»

Мета: визначити обізнаність дітей з однією з моральних якостей, з «ввічливістю».

Матеріал: іграшковий їжачок.

Процедура виконання: Вихователь: Малята, сьогодні до нас завітав в групу Їжачок з казкового лісу, він ходить до садочку в лісі. В нього є педагог – Лисичка Михайлівна, вона пояснила, що треба бути ввічливими, проте він не знає що таке ввічливість, а давайте допоможемо йому, малята? Давайте разом пояснимо Зайчику як потрібно поводити себе ввічливим дітям. Скажть, що потрібно робити щоб бути ввічливим? Як бути ввічливою дитиною?

Оцінно-рефлексивний критерій

Показник: розуміння моралі фольклорних творів

3 завдання: «Пригоди Котика і Півника».

Мета: визначити розуміння дітьми моралі народної казки «Котик і Півник»).

Матеріал: Казка Котик і Півник.

Процедура виконання: Вихователь розповідає казку, а потім задає питання дітям: Про що мовиться у казці? Як ви думаєте, Котик і Півник були друзями? З чого це видно? Чи правильно вчинили герої?

Проводячи аналогію цьому завданню дітям пропонувалися завдання на розуміння моралі інших народних казок.

Показник: оцінка моральних вчинків і поведінки героїв фольклорних творів і однолітків

Мета: виявити вміння оцінювати моральні вчинки і поведінку однолітків.

4 завдання «Як вчинив хлопчик?»

Процедура виконання: Вихователь повідомляє дітям про один випадок. Одного разу сусідка прийшла в гості до мами Андрія. Андрій почав ховатися з братом під стіл, де дорослі хотіли випити чаю, і почав шукати, а Андрій наштовхнувся на стіл, все на ньому затремтіло і подруга мами пролила гарячий чай собі на сукню. «Як тобі не соромно, ти зіпсував мені сукню, хіба ти не міг погратись у своїй кімнаті?» – сказала сусідка. «Я ж у себе вдома – де захотів, там і граюся» – мовив хлопчик. Малята, як поведився Андрій? Що ви можете сказати про його поведінку? Чому? Чи є такі серед наших дітей?

Почуттєво-ціннісний критерій

Показник: уміння співчувати героям казок

5 завдання: «Кого б ти пожалів?»

Мета: виявити вміння співчувати героям казки.

Матеріал: Казки «Кривенька качечка», «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», ілюстрації до них.

Процедура виконання: Вихователь разом з дітьми пригадує зміст казок. Після чого запитує: Малята, хто з героїв вам найбільше сподобався? Чому? Діти, кому з героїв ви найбільше співчуваєте: Вовкові чи Лисичці? Чому? Як ми можемо назвати Лисичку?

Показник: здатність піклуватися про молодших, поважати старших

6 завдання «Хто найкращий помічник?»

Мета: виявити здатність піклуватися про молодших.

Матеріал: іграшки їжачок, зайчик та ведмедик.

Процедура виконання: Вихователь: Малята, до нас прибіг Їжачок, він посварився зі своїми найближчими друзями: Зайчиком і Ведмедиком, і все через те, хто найбільше допомагає батькам і піклується про менших братиків і сестричок. Зайчик сказав, що знає як і допомагає мамі: підмітає підлогу, миє посуд, і капусту на грядці поливає. Їжачок сказав, що піклується про малих сестричок, коли мами немає вдома. Зайчик відповів, що це не справжня

допомога, бо Їжачок люить більше всього гратися і дивиться, щоб з ними нічого страшного не трапилось. А ведмедик застеляє своє ліжко і посуд за собою мие. То хто ж з них насправді допомагає батькам? Від кого допомоги більше? Чому? Чи допомагають бітьками наші дітки? Як саме?

В результаті експерименту і підрахунків створена табл. 2.3. кількісного розподілу дітей за рівнями сформованості моральних уявлень на етапі констатувального експерименту. Для наочності результати представлені за допомогою діаграми в рис. 2.1.

Таблиця 2.3. Кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень (констатувальний експеримент)

Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням (кількість дітей/%)						Середнє арифметичне (у %)
	Номер завдання						
	1	2	3	4	5	6	
Низький	5 (38%)	7 (54%)	5 (38%)	9 (69%)	4 (31%)	7 (54%)	47%
Середній	6 (46%)	5 (38%)	7 (54%)	3 (23%)	7 (54%)	6 (46%)	44%
Високий	2 (15%)	1 (8%)	1 (8%)	1 (8%)	2 (15%)	0 (0%)	9%

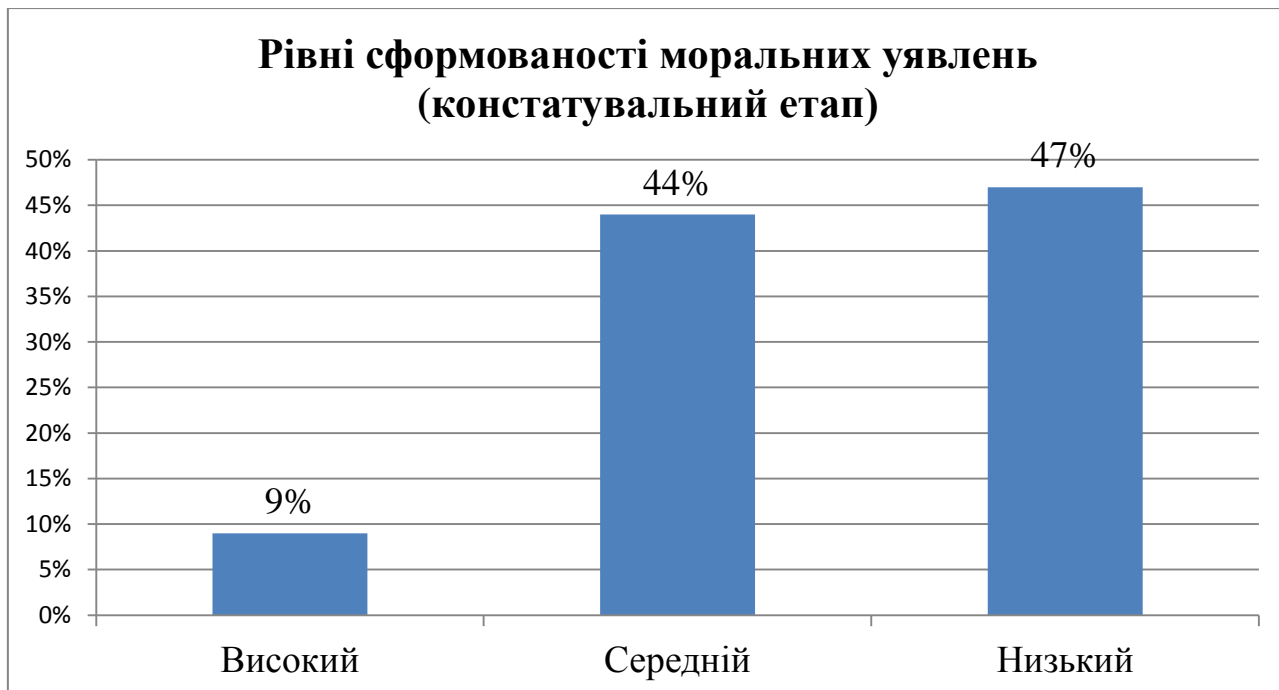

Рисунок 2.1. Діаграма рівнів сформованості моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку.

Провівши діагностику з визначення рівня сформованих у дітей середнього дошкільного віку моральних уявлень, ми отримали наступні результати: у 47% дітей низький рівень; середній рівень сформованості моральних уявлень мають 44% дітей; на високому рівні у 9% дітей групи.

Таким чином, аналіз результатів констатуючого етапу дослідної роботи показав, що в більшості дітей моральні уявлення знаходяться на середньому і низькому рівнях. Дані констатувального експерименту відобразили недостатній стан сформованості моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку, потребується подальша робота.

2.2. Експериментальне впровадження педагогічних умов морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору

Для експериментального впровадження був визначений певний план проведення експериментальної роботи впродовж тривалого часу, основні етапи та способи досягнення кінцевої мети. Розглядаючи педагогічні умови морального виховання дітей засобами українського фольклору, слід зазначити про те, що неабияку роль у цьому процесі відіграють педагоги та батьки.

Розробляючи формувальний експеримент, насамперед були відібрані різножанрові твори українського фольклору: ігри, забавлянки, українські народні пісні, утішки, примовки, лічилки, скоромовки, мирилки, загадки, прислів'я та приказки.

Для успішної роботи в даному напрямку для дітей середнього дошкільного віку використовувались такі методи: наочний, словесний, практичний.

До наочного віднесли:

- читання творів усної народної творчості;
- спостереження;
- показу казок та інших творів разом з дітьми;
- розглядання книжкових ілюстрацій, репродукцій, предметів;
- проведення дидактичних ігор;

Словесні методи виявилися найбільш ефективними в процесі:

- розповіді або бесіди;
- читання творів;
- заучування потішок, пісеньок, прислів'їв, приказок, лічилок;

- розповідання творів усної народної творчості дітьми;
- бесід з елементами діалогу;

За практичного методу відбувалося:

- організування вечорів з батьками;
- проведення ігор на базі фольклору (рухливі, малорухливі, дидактичні, інсценування);
- приготування з дітьми різних страв народної кухні;
- організування постановки народної казки;
- намалювати або зліпити з пластиліну ілюстрації до казок, прислів'їв та приказок.

Першою педагогічною умовою є використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях. Провідною формою роботи були інтегровані заняття з різних розділів програми (розвиток мовлення, художня література, малювання). На цьому етапі використовувалися такі методи і прийоми: розповідання фольклорних творів та коментування їх змісту, складання розповідей за планом з наступним оцінюванням, малювання за змістом фольклорних творів, порівняльний опис і відтворення дій героїв фольклорних творів, ігрові моральні ситуації, у процесі яких стимулювали дітей середнього дошкільного віку до самооцінки й оцінки поведінки й вчинків однолітків та героїв фольклорних творів, дидактичні ігри та ігрові вправи; продовжували закріплювати знання дітей щодо сутності моральних категорій, норм і якостей. Також проводились заняття з художньої літератури, з малювання, використовуючи такі методи і прийоми: уявний діалог із персонажами або героями українського фольклору, проблемні моральні ситуації та запитання, інсценізація творів українського фольклору спрямованих на моральне виховання.

Друга освітня умова реалізується в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять. Діти продовжили знайомитись з творами українського фольклору на моральну тематику, їх моральним змістом, збагачували та уточнювали знання дітей про їх розуміння моральним категоріям, якостям, нормам та певним правилам. Відбулася активізація словникового запасу дітей морально-орієнтованою лексикою.

Третя педагогічна умова – співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї. Так, із батьками проводилася така робота: складання теків-пересувок із творами морально-етичної спрямованості, розробка різноманітних ігор і вправ, побудованих на текстах українського фольклору. Обговорювалися такі питання: як навчити дитину бути доброю, чесною, правдивою, скромною, поважати інших, висловлювати співчуття, турботу про молодших; як навчити дитину бути ввічливою, ввічливо поводитись на гостинах, дотримуватися правил гостинності. Разом з батьками влаштовувалися різноманітні вечори: «На гостинах у Правдолюбка», «Запрошуємо до ввічливості» змагання «Хто більше розповість прислів'їв і приказок про дружбу, правду, доброту, повагу, скромність», розігрувалися народні українські ігри, інсценізувалися українські народні казки морального змісту.

Розробивши та впровадивши в роботі всі вищезгадані педагогічні умови, доільно з'ясувати ефективність їх використання з морального виховання дітей середнього дошкільного віку. Експеримент проводився аналогічно констатувальному.

2.3. Результати експериментального дослідження

Для завершального етапу дослідної роботи в середній групі дітей Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №23 «Золотий ключик» було проведено контрольний етап дослідної роботи, за методиками констатувального етапу.

Метою контрольного етапу було визначення динаміки результатів проведеної роботи на формувальному етапі та виявлення рівня сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку. У табл. 2.4 виокреслений кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень на контрольному етапі.

Таблиця 2.4. Кількісний розподіл дітей за рівнями сформованості моральних уявлень (контрольний етап)

Рівні	Кількість дітей які впоралися з експериментальним завданням (кількість дітей/%)						Середнє арифметичне (у %)
	Номер завдання						
	1	2	3	4	5	6	
Низький рівень	2 (15%)	3 (23%)	2 (15%)	6 (46%)	1 (8%)	3 (23%)	22%
Середній рівень	7 (54%)	7 (54%)	9 (69%)	4 (31%)	8 (62%)	6 (46%)	53%
Високий рівень	4 (31%)	3 (23%)	2 (15%)	3 (23%)	4 (31%)	4 (31%)	25%

25% дітей показали високий рівень моральних уявлень, вони докладно і послідовно відповідали на поставлені запитання. В середньому 7 дітей показали середній рівень – це 53% від загального числа досліджуваних. Ці діти в деяких випадках допускають незначні помилки при відповіді на запитання, відповіді були короткими. У 22% дітей виявлено низький рівень. Діти мають невеликі за обсягом, неточні сформовані моральні уявлення, відповідають нерішуче, довго думають, часто припускаються помилок при відповіді на поставлені запитання.

Так, в обізнаності дітей з моральними категоріями, моральними якостями і нормами (завдання 1,2) зменшився % дітей низького рівня, підвищився у дітей достатнього та високого рівнів. Це свідчить про те, що більшість дітей низького рівня підвищили рівень сформованості моральних уявлень. Розуміння дітьми моралі фольклорних творів (завдання 3,4) також покращилось у дітей, котрі були з низькими показниками ще на констатувальному експерименті, дітей цього рівня у відсотках стало менше, відповідно до цього вони краще розуміють мораль фольклорних творів. Також неможливо не переоцінити вплив формувального експерименту на моральні уявлення дітей з низьким рівнем почуттєво-ціннісного критерію (завдання 5,6), в ході експерименту діти більше співчують героям казок. Кількість дітей низького рівня зменшилась у відсотках, відповідно у них можемо спостерігати збільшення середнього чи високого рівня моральних уявлень.

Таким чином, аналіз результатів контрольного етапу дослідної роботи показав, що в більшості дітей моральні уявлення знаходяться на середньому і високому рівні. Виходячи з вищевикладеного аналізу на контрольному етапі ми проаналізували рівні розвитку моральних уявлень дітей середнього дошкільного віку і відобразили їх на діаграмі в рис. 2.2.

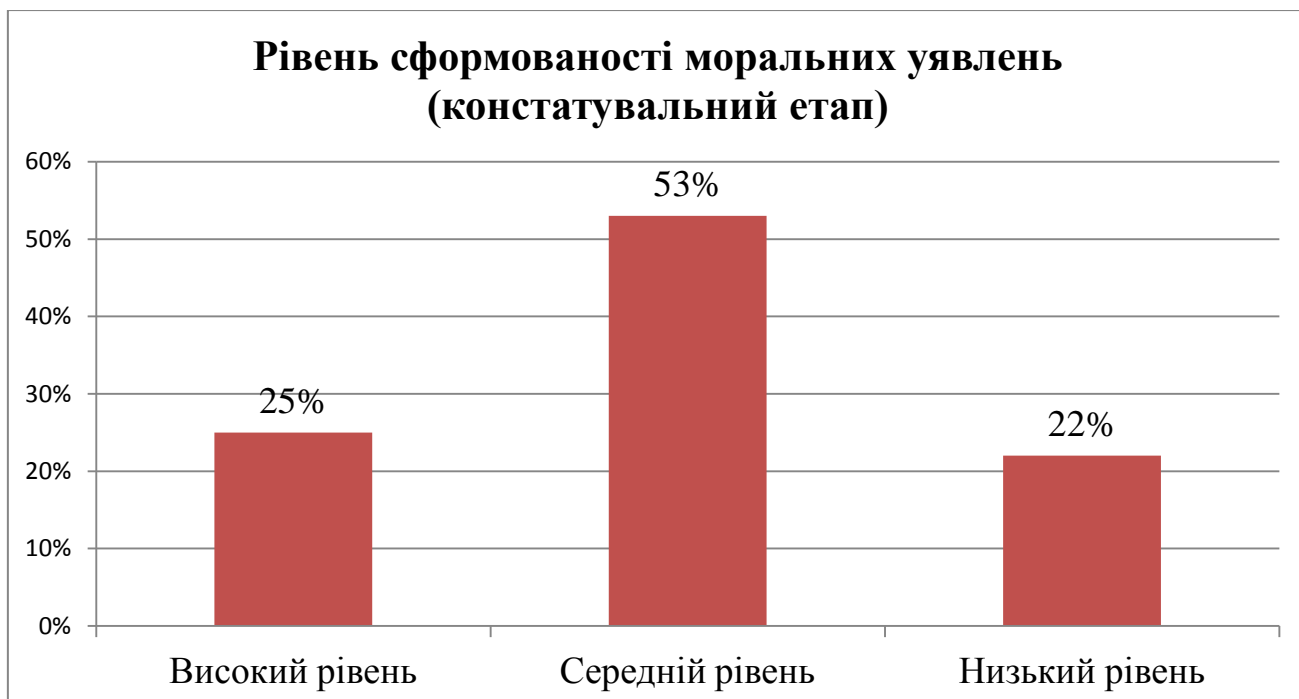

Рисунок 2.2. Діаграма рівнів сформованості моральних уявлень на констатувальному етапі.

Завдяки формуальному експерименту в порівняльній таблиці констатувального і контрольного етапів можемо прослідкувати покращення результатів, які відображені в табл. 2.5.

Таблиця 2.5. Порівняльна таблиця експериментів в ході констатувального і контрольного етапів

Етап	Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням (у %)		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Констатув. етап	47%	44%	9%
Контр. етап	22%	53%	25%

Для наочності ми подаємо результати за допомогою діаграми в рис. 2.3.

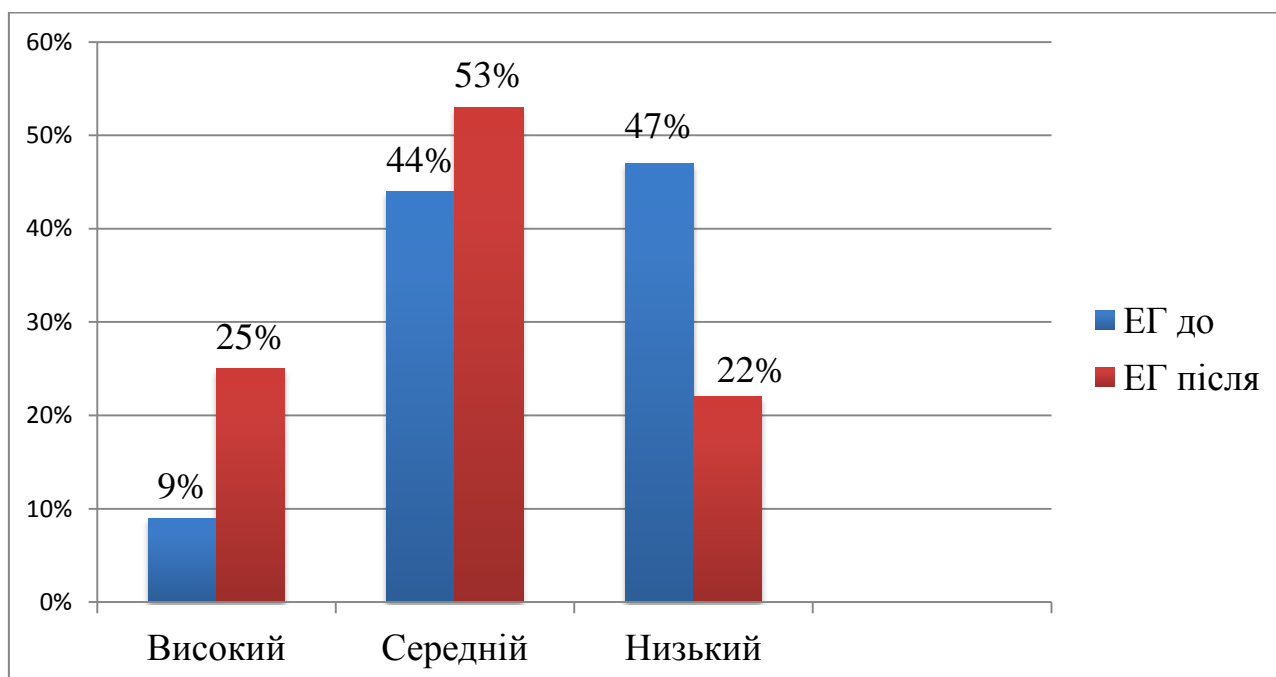

Рисунок 2.3. Порівняльна діаграма констатувального і контрольного етапів

Середній показник кількості дітей, які впоралися з експериментальним завданням зменшився у дітей з низьким рівнем моральних уявлень, збільшився відсоток дітей середнього та високого рівнів. Кількість дітей з низьким рівнем моральних уявлень зменшилась на 25%, збільшився відсоток дітей з середнім рівнем на 9% та з високим на 16%. Тож, на етапі формувального експерименту відбулися значні позитивні зміни.

Таким чином, нами було проведено первинну і вторинну діагностики дошкільників, та при складанні порівняльних результатів ми прийшли до висновку, що за рахунок переходу з низького рівня, значно зріс відсоток дітей високого та середнього рівня дослідницької діяльності. Це дає підставу вважати, що отримані дані підтвердили ефективність впливу українського фольклору в педагогічних умовах на моральний розвиток дітей 4-5 року життя.

Висновки до розділу 2

Експериментальне дослідження проводилося на базі Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №23 «Золотий ключик». До експериментів було залучено тринадцять дітей середнього дошкільного віку. На констатувальному етапі дослідження відповідно до визначених критеріїв і їх показників було розроблено експериментальні завдання, було визначено рівні сформованості моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку (високий, середній і низький). Відповідно до теоретичних засад і принципів організації і побудови експериментального дослідження було визначено педагогічні умови морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору, за допомогою яких відбулося забезпечення розуміння дітьми моральних категорій і змісту фольклорних творів та усвідомлення їх моралі; комплексне розв'язання завдань з морального виховання дітей у різних видах діяльності; стимулювання оцінно-контрольної діяльності в моральній поведінці дітей.

Відтак, за результатами констатувального етапу експерименту, дітей з високим рівнем сформованості моральної вихованості – 9%. Переважна більшість дітей засвідчили середній та низький рівень сформованості моральної вихованості. Низький рівень було зафіксовано у 47% дітей, середній у 44% дітей. Результати констатувального експерименту показали, що діти мають недостатні моральні уявлення, що дало підстави для проведення формувального експериментального дослідження. За результатами контрольного етапу дослідження високий рівень сформованості моральної вихованості було зафіксовано у 25% дітей. На середньому рівні перебували 53% дітей досліджуваної групи. Низький рівень моральних уявлень засвідчили 22% дітей контрольного етапу.

Отже, одержані експериментальні дані підтвердили ефективність дослідження морального виховання засобами українського фольклору, а також педагогічних умов реалізації.

ВИСНОВКИ

У дослідженні висвітлена проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку, проведене теоретичне узагальнення вирішення проблеми морального розвитку дітей дошкільного віку засобами українського фольклору, визначені педагогічні умови щодо здійснення виховного процесу та їх експериментальна перевірка.

Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання задач та слугували підставою для таких *висновків*:

1. Здійснено аналіз теоретичних основ морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Як відомо, процес виховання культури поведінки дуже складний і вимагає свідомого та своєчасного використання багатства арсеналу педагогів різними способами. Необхідно враховувати динаміку змін засобів виховання, методів, їх постійне коригування, з яких найдоступнішим є український фольклор. Дорослі не тільки стежать за тим як кожен вихованець сприймає виховний вплив фольклорних творів, а й демонструє на власному прикладі засвоєння матеріалу, емоційно забарвлено передає зміст фольклорного твору.

2. Виявлено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови морального виховання засобами українського фольклору. А саме, використання фольклорних жанрів в освітньому процесі закладу дошкільної освіти вихователями як під час роботи з художньою літературою, так і на заняттях; використання фольклору в режимних моментах, в процесах життєдіяльності та шляхом проведення різних типів занять; співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї.

3. Здійснено критеріально-рівневе оцінювання моральної вихованості дітей середнього дошкільного віку. Критеріями морального виховання дітей середнього дошкільного віку є: 1) когнітивний з показниками: моральна категорія (дружба, доброта, повага, співчуття); моральні якості (ввічливість, гостинність, скромність, чесність, правдивість), загальноприйняті норми

(турбота та повага до інших, взаємодопомога); морально-орієнтована поінформованість дітей про фольклорні твори; розуміння моралі фольклору; 2) почуттєво-ціннісний з показниками: здатність співпереживати казковому герою, здатність піклуватися про менших та поважати старших; 3) оцінно-рефлексивний з показниками: моральна поведінка та самооцінка власної поведінки; оцінка моральної поведінки та поведінки народних героїв та ровесників.

4. Експериментально перевірено ефективність впровадження педагогічних умов морального виховання засобами українського фольклору. За допомогою дослідження прослідковано ефективність педагогічних умов морального виховання для дітей середнього дошкільного віку, що підтверджують отримані результати. Після впровадженої експериментальної роботи покращився рівень морального виховання дітей, відкрились чіткі уявлення про хороші та погані вчинки, діти розрізняють їх, поважають і шанують батьків, вони чуйні до інших та демонструють гуманні вчинки. Підсумки контрольного етапу дослідження відображають успішно здійснену роботу.

Відтак, за результатами констатувального етапу експерименту, дітей з високим рівнем сформованості моральної вихованості не було. Переважна більшість дітей засвідчили середній та низький рівень сформованості моральної вихованості. За результатами контрольного етапу високий рівень сформованості моральної вихованості було зафіксовано у 25% дітей. Середній рівень засвідчили 53% дітей, що становить половину від всієї групи. Низький рівень моральних уявлень засвідчили 22% дітей контрольного етапу.

Проблема морального виховання дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору не вичерпується результатами виконаної роботи. Подальшого дослідження потребує проблема підготовки майбутніх вихователів для забезпечення високого рівня морального виховання дітей дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій І. Б. Засоби народної педагогіки та шляхи їх використання у моральному вихованні дошкільників. Імідж сучасного педагога. 2010. – № 6–7(105–106). С. 124–126.
2. Бабій І. В. Моральне виховання дошкільників засобами народної педагогіки: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань, 2012. 20 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. К., 2012. Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». 30 с.
4. Бех Д. І. Виховання особистості. К.: Либідь, 2008. 848 с.
5. Борисова О. О. Духовно-обрядові свята як засіб духовно-естетичного розвитку дітей дошкільного віку. Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»: наук-теор. Зб, 2011. Вип. 22. С. 11-15.
6. Бріцина О. Ю. Фольклор: Енциклопедія історії України. Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2013. 784 с.
7. Г. В. Довженок, К. М. Луганська. Дитячі пісні та речитативи. К.: Наук. думка, 1991. 448 с.
8. Дмитренко М. І. Українська фольклористика: історія, теорія, практика. К.: Ред. часопису «Народознавство», 2001. 576 с.
9. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
10. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Нац. ун-т «Остроз. акад.». Острог, 2013. 20 с.

11. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.
12. Іваниця Г. А. Виховання добродійності. Виховна робота. 2010. № 10. С. 2-18.
13. Кононко О. Л. «Духовність, душевність, моральність...». Дошкільне виховання. 2004. №11. С. 3 - 8.
14. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі». Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2014. 452 с.
15. Котломанітова Г. О. Український дитячий фольклор як засіб формування партнерської взаємодії дітей. Вісник Черкаського університету. 2016., № 12, с. 81-87.
16. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування. – К.: ДАКККіМ, 2010. 273 с.
17. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість: підручник. К.: Знання-Прес, 2001. 591 с.
18. Ломбина Т. Н. Развитие нравственного чувства у дошкольников. Психолог в детском саду. 2012. №2. С. 68-88.
19. Лохвицька Л. В. Дошкільна освіта: історія і сьогодення. Тернопіль: Мандрівець, 2011. 208 с.
20. Лохвицька Л. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до процесу морального виховання дітей. Рідна школа. 2012. № 12. С. 70–74.
21. Лохвицька Л. В., Андрющенко Т. К. Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошк. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 340 с.
22. Лохвицька Л. В. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах. К.: ТОВ Ред. газет з дошк. та поч. освіти, 2013. 80 с.
23. Лохвицкая Л. В. Методический инструментарий нравственного воспитания дошкольников. Детский сад от А до Я. 2013. № 5. С. 126–145.

24. Лохвицкая Л. В. Современные подходы к нравственному воспитанию дошкольников. Современный детский сад. 2012. № 7. С. 66–71.
25. Маєвська Л. М. Етнопедагогіка: навч. посібник. Херсон: Олді-Плюс, 2014. 288 с.
26. Матвієнко С. І. Фольклор як засіб формування соціального досвіду дитини. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, вид-во НДУ. №2. 2016. С. 73-78.
27. Методичні рекомендації до Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років «Дитина»: Київ, 2016. 351 с.
28. Монке О. С. Виховання духовності дітей дошкільного віку засобами української дитячої літератури. Наука і освіта. 2011. № 8. С. 90-93.
29. Музенитова Э. А. Фольклор как средство воспитания мироотношения у дошкольников. Наука і освіта. 2012. № 1. С. 144-147.
30. Муляр Н. А. Ціннісні орієнтації української родини у морально-етичному вихованні дитини. Молодь і ринок. 2009. №9. С.119–124.
31. Омельченко Я. М. Колискові пісні як засіб відновлення базової рівноваги травмованих дітей: методичний посібник. К.: Логос, 2013. 232 с.
32. Пашко М. С. Основи національної української педагогіки: навч. посібник. Сімферополь, 2000. 64 с.
33. Пентиліук М. І. Виховний потенціал сім'ї: традиції, реалії та перспективи. Рідна школа. 2010. №12. С. 74–75.
34. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.
35. Про дошкільну освіту: Закон України. К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2001. 56 с. (С. 4–33.)
36. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини (середній дошкільний вік). К.: Генеза, 2013. 88 с.
37. Резніченко Н. А. Українська проза для дітей 60 – 80-х років ХХ століття (жанровостильові модифікації): автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ: 2009. 20 с.

38. Руснак І. Є. Український фольклор: [навч. посіб.]. К.: ВЦ «Академія», 2010. 304 с.

39. Садовенко С. М. Виховання народною казкою: методичний посібник. К.: Шк. світ, 2011. 128 с.

40. Саяпіна С. А. Дослідження проблем морального виховання дітей дошкільного віку у вітчизняній педагогіці (50 - 80-ті рр. ХХ ст.). Іст.-пед. альм. 2013. Вип. 1. С. 13-17.

41. Семенов О. С. Український фольклор: Навч. посіб. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 254с.

42. Семенов О. М. Український фольклор: навч. посібник / О. М. Семенов. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 254 с.

43. Сивачук, Н. О. Виховний потенціал українського регіонального фольклору: [навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів]. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. 151 с.

44. Скрипник В. А. Духовність як складова частина національного виховання дітей. Дитячий садок. 2010. № 39. С. 7.

45. С. О. Ладивір, О. П. Долинна, В. К. Котирло. Виховання гуманних почуттів у дітей. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 168 с.

46. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. К.: Знання, 1991. 99 с.

47. Стельмахович М. Г. Українська народна. К.: ІЗМН, 1997. 232 с.

48. Сявавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К.: Наук. думка, 1974. 150 с.

49. Терпелюк С. Б. Дитяча література. Навчально-методичне видання (робоча навчальна програма та методичні рекомендації з курсу): Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2012. 116 с.

50. Український фольклор: словник-довідник / авт.-уклад.: Сивачук Н. П. та інші. Умань: ПП Жовтий, 2010. 140 с.

51. Усенко-Півторацька Н. І. Плекаємо духовність дитини. Директор школи. 2011. № 9. С. 6.
52. Фархшатова И. А., Давлетова М. С. Особенности формирования нравственных представлений у детей 5-6 лет. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2017. Т. 13. С. 168-172.
53. Ходунова К. М. Історична роль українського фолькору у моральному вихованні дошкільників. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи. 2020.
54. Ходунова К. М. Формування моральних почуттів у дітей середнього дошкільного віку засобами українського фольклору. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін. 2020.
55. Шарій С. А. Криниця людяності. Виховна робота. 2010. № 10. С. 19-23.
56. Якунина И. В. Духовно-нравственное воспитание подрастающего поколения. Дополнительное образование и воспитание. 2011. № 1. С. 19-21.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тема «Правдивість, чесність»

Казка «Лисиця та Рак»

Біжить лисичка полем. Добігла до річки, аж дивиться – рак виліз з води на камінь та клешні точить, щоб гостріші були.

– Здоров був, раче! – каже йому лисичка. – З тим днем, що сьогодні! Це ти, мабуть, до косовиці готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався і рак та й каже:

– Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були. лисичка тоді йому:

– Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, та й ту на порозі розлив! Як його ходити, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

– Може, колись теє й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжимо наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжим до тієї осички, що стоїть онде на узліссі.

– Як так, то й так, – каже лисиця.

Повернулась до лісу, стала на один скок уперед проти рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А рак, учепившись клешнями за лисиччиного хвоста, підібгав усі вісім своїх ніг та й гукнув:

– Но!

От лисичка і подалась вповодж поля. Добігала до осики, повернула, щоб подивитись, а де той рак чимчикує, аж чує позад себе:

– Та й забарилась ти, лисичко! Я вже і на осику лазив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалась лисичка, аж рота роззявила:

– Чи то ж видано! – каже. І більш не сміялася з рака.

Прислів'я і приказки

Зароблений сухар краще краденого бублика. Не хитруй, не мудруй, а чесно працюй.

Правда – як олія, скрізь наверх спливає. Правда світліша за сонце.

Правду не сховаєш. Чесному всюди честь.

Чесна праця – найбільше багатство.

Тема «Дружба»

Казка «Рукавичка»

Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку. От біжить мишка, увітла в ту рукавичку та й каже;

– Тут я буду жити!

Коли це жабка плигає та й питає:

– А хто, хто в цій рукавичці? А ти хто?

– Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

– Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, прибіг до рукавички та й спитав:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти Хто?

– А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

– Іди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка та до рукавички:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

– А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

– Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовчик та й собі до рукавички, питається:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик та лисичка-сестричка. А ти хто?

– Та я вовчик-братик. Пустіть і мене!

– Та вже йди!

Уліз і той, – уже їх п'ятеро. Де не взявся, – біжить кабан:

– Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик, лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

– Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пустіть і мене!

– Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеши?

– Та вже влізу, – пустіть!

– Та що вже з тобою робити, – йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, уже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать кущі, вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве й питається:

– А хто, хто в цій рукавичці?

– Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик, лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

– Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрід. Пустіть і мене!

– Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?

– Та якось будемо.

– Та вже йди, тільки скраєчку!

Уліз і ведмідь – семеро стало. Та так вже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся, – нема рукавички. Він тоді назад – шукати її, а собачка попереду побігла. Бігла, бігла, бачить – лежить рукавичка і ворухиться. Собачка тоді: «Гав-гав-гав!»

Вони як злякаються, як вирвуться з рукавички,— так усі й порозбігалися лісом. Прийшов дід та й забрав рукавичку.

Скоромовки (Дітей, що сперечаються, присоромлюють)

1. Катерина і Андрій Сварилися за щавій. Катерина Андрію не давала щавію.

Мир миром Пирого з сиром, Варенички в маслі.

Ми подружки красні. Обнімемося! Поцілуємося!

(2 варіант) Мир миром Пирого з сиром, Варенички в маслі – Ми дружечки красні,

Поцілуймося! Помирімося!

2. Раз Варвара та Дем'ян Сварилися за бур'ян,— Бо Варвара Дем'яну

Не давала бур'яну

Мирилки

Подвір'ям курочка ходила, Маленьких діточок учила: Підніміть ви крила, усміхніться, Сонечку ясному покажіться,

Не сваріться, діточки, помиріться, Подайте один одному ручки – Посміхніться! Мирись, мирись,

Та більше не сварись! Поцілуймося!

Мирись, мирись

Та більше не сварись! Поцілуймося.

Через тин вишня похилилася,

А дружка з дружкою посварилася,

– Тобі яблучко, мені грушечка,

Не сварімося, помирімося, дружечко.

Помирись, помирись І ніколи не сварись. А якщо посваришся, То скоро зістаришся.

Загадка

Що на дзеркало так схоже, необережно розіб'єш, і назад вже не складеш?

(дружба)

Прислів'я і приказки

Дружба – то найдорожчий скарб.

Дружба, мов дзеркало, розіб'єш – не склеїш. Друзі пізнаються в біді.

З другом говори ввічливо: від грубого слова близький, стає чужим. Не май сто рублів, а май сто друзів.

Старий друг краще нових двох.

Тема «Співчуття і взаємодопомога»

Чистомовки

Па-па-па живе у Пилипа мавпа, Пу-пу-пу вона розбила лампу, Па-па-па лапу порізала мавпа Пи-пи-пи лікаря до мавпи,

Ип-ип-ип покликав Пилип:

Пу-пу-пу «Подивіться лапу, Пу-пу-пу вилікуйте мавпу».

Єць-єць-єць живе в лісі дивний заєць, Єць-єць-єць він сміливий, він боєць. Ає-ає-ає він образи не прощає,

Ає-ає-ає та маленьких захищає.

Фа-фа-фа сумувала висока жирафа:

Фа-фа-фа «Я вища ніж будь-яка шафа!»

Фі-фі-фі, що ж робити бідній жирафі,

Фі-фі-фі важко в джунглях високій жирафі, Фу-фу-фу звірі дражнили бідну жирафу.

Фу-фу-фу «не сумуй» – заспокоїла мавпа жирафу Фо-фо-фо «вони заздрять, тобі, жирафо!»

Примовки

Коли дитина лінується допомагати, примовляють Ой чим же я не хазяйка,
Чим не господиня?

Сім день хати не мела,

Сміття не носила. Тихо, дітечко, не плач! Ми дамо тобі калач.

Ти калач наш візьми І у коло з нами йди.

Солоне, а не сіль, Біжить, а не річка, Блищить, а не золото.

Прислів'я і приказки

Поводься з іншими так, як ти бажаєш, щоб вони поводитися з тобою.

Птахи славляться піснями, люди – ділами.

При горі та в лиху годину пізнаєш вірну людину.

Раніше комусь помагай, а тоді вже в когось поміч приймай.

Тема «Ввічливість»

Скоромовки

Семен сказав своїм синам:

«Сини-соколи, складіть сіно».

Сини склали скирту сіна.

Семен сказав своїм синам: «Спасибі».

Бук бундючивсь перед дубом, Тряс над дубом бурим чубом.

Дуб пригнувся до чуба бука – Буде букові наука.

Примовки

Дитині, що перебиває нечемно інших, примовляють

1. Помовчи, язичку, кашки дам.
2. Будь добрим вислухачем, будеш добрим оповідачем.

Жартівлива приказка (дитячий фольклор)

Діти жартома дякують одноліткам за пригощання

Благодареники за вареники.

Весела лічилка

Ось чий-то кіт стрибнув на ганок

Йому ми скажем добрий ранок

– Вітаю, відгукне вусатий,

Чемним дітям – завжди радий,

Не часто стрінеш дитинча, що ввічливо віта kota.

А ви на мене не зважайте,

Скоріше гру розпочинайте.

Прислів'я і приказки

Бджола жалить жалом, а чоловік словом.

Від грубого слова близький стає чужим.

Гостре словечко коле сердечко.

Добре слово – краще за цукор і мед.

Слово – не горобець, вилетить не спіймаєш.

Тема «Гостинність»

Казка «Лисичка та Журавель»

Були собі лисичка і журавель. Ото й зустрілися якось у лісі. Та такі стали приятелі! Кличе лисичка журавля до себе в гості:

– Приходь, – каже, – журавлику, приходь, лебедику! Я для тебе – як для себе.

От приходить журавель на ласкаві запросини. А лисичка наварила кашки з молоком, розмазала по тарілці та й припрошує:

– Призволяйся, журавлику, призволяйся, лебедику!

Журавель до кашки – стукав, стукав дзьобом по тарілці – нічого не вхопить.

А лисичка як узялася до страви – лизь та лизь гарненько язиком, поки сама всю кашу чисто вилизала.

Вилизала та до журавля:

– Вибачай, журавлику, – що мала, тим тебе й приймала, а більше нема нічого.

– То спасибі ж, – мовить журавель. – Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.

– А прийду, журавлику, прийду, лебедику! На тому й розійшлися.

От уже лисичка йде до журавля в гостину. А журавель наварив такої-то смачної страви: узяв і м'яса, й картопельки, й бурячків – усього-усього, покришив дрібненько, склав у глечичок з вузькою шийкою та й каже:

– Пригощайся, люба приятелько, не соромся!

От лисичка до глечика – голова не влазить! Вона сюди, вона туди, вона й боком, і лапкою, і навстоячки, і зазирати, й нюшити... Нічого не вдіє!

А журавель не гуляє: все дзьобом у глечик, усе в глечик. Помаленьку-помаленьку – та й поїв, що наварив. А тоді й каже:

– Оце ж,– каже,– вибачай, лисуню, що мав, то тим і приймав. Та вже більше нічого не маю на гостину.

Ох і розгнівилася ж лисичка! Так розсердилася, що й подякувати забула, як годиться, чемним бувши. Так-то їй журавлева гостина до смаку припала!

Та від того часу, й не приятелює з журавлями.

Забавлянки

Дід ходить по горі (хазяйновитість)

Дід бабу свою хвале,

Що хороший борщик варє.

А молодий свою гудє,

Що не варє, а псує.

Гостювати йшла стоніжка,

Забруднила ноги трішки.

На порозі біля хати.

Стала ноги витирати.

Скоромовка

Всі сто ніжок обмітала,

Всі сто ніжок витирала.

А як стала на помості –

Із гостей вертались гості.

Чистомовка

Ана-ана-ана - іменини у Івана, Ас-ас-ас –принесла Даша ананас, Ан-ан-ан, а Роман – барабан

Ар-ар-ар і Оксана – ліхтар. Ан-ан-ан – посміхається Іван,
Ад-ад-ад – подарункам дуже рад!

Прислів'я і приказки

До хорошої господарки всі сусіди в гості заходять.
З того як частують гостей видно щедрість господарів.
Так ведеться, що гостя частують усім, що в хаті знайдеться.

Тема «Скромність»

Казка «Хвалькувата муха»

Раз тягнули чотири волики тяженький плуг з поля додому. Тягнуть вони, тягнуть а над плугом літає уперта муха, сідає собі поважно на ріг одного вола і їде з ним помаленьку. Надлітає тим часом друга муха і питає ту, що сидить на рогові вола:

– А ти звідки їдеш, сестро?

– З поля, – відповідає та, – цілий день орала з волами аби люди мали хлібця досить!

Що варт такий чоловік, котрий чужою працею хвалиться?..

Народна пісня «Грушка»

Діти сідають у коло, беруться за руки й співають. Посередині – «грушка»
– хлопець або дівчина.

Як послала мати Грушки садити.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати Грушки поливати.

Моя грушка отака, отака. Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати Грушки наглядати.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака.

Як послала мати Грушки трусити.

Моя грушка отака, отака, Бийте, дівки, гопака, гопака.

При цьому «грушку» починають трясти, піднімають угору.

Забавлянка «Хто попереду» (про місце і скромну поведінку)

Хто попереду, Той пасе череду; Хто позаду.

Той пасе жабу; Хто в серединці,

Той у золотій скриньці.

Чистомовка

Ти-ри-ри, ти-ри-ри скромних кличемо до гри, Ти-ри-ри, ти-ри-ри, нам про себе розкажи,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, та себе ти не хвали,

Ти-ри-ри, ти-ри-ри, чесно правду нам скажи. Ить-ить-ить, скромний сам себе не хвалить, Ить-ить-ить, скромний друзям радість дарить Ить-ить-ить, скромний добрі вчинки робить, Ить-ить-ить, і до стелі ніс не зводить

Примовки (Вередливим примовляють)

Дайте нам іншого,

Дайте нам другого,

А щораз ліпшого

(Примовляють сидячи рядочком, кожен хвалить своє місце)

Сиджу скраю, як у раю.

В серединці –

В новій скриньці.

В серединці –

В драній ряднинці. (Діти приказують до вередливих)

Прислів'я і приказки

Держи голову високо, та не задирай носа.

З насмішки люди бувають, а насмішникам очі вилазять.

Задирай голову настільки, щоб шапка не злетіла.

Не кажи «гоп», поки не перескочив.

Не копай іншому ями, бо й сам в неї упадеш.

Не пнишь бути найвищим, а вчись бути корисним.

Не смійся, горох, не лучче квасолі, – розмокнеш, то й лопнеш.

Не хвали сам себе, нехай тебе інші хвалять.

Скромних скрізь поважають, а хвальків зневажають.

Солодка морква, та в сусідньому городі.

Тема «Повага до батьків, сім'ї та інших дорослих, турбота про молодших»

Народні пісні

Ходить гарбуз по городу (Осіння співаночка)

Ходить гарбуз по городу, Питається свого роду:

«Ой чи живі, чи здорові Всі родичі гарбузові?» Обізвалась жовта диня,

Гарбузова господиня:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!»

Обізвались огірочки, Гарбузові сини й дочки:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвалася квасоля,

А за нею й бараболя:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!»

Обізвались буряки, Гарбузові свояки:

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!» Обізвався старий біб:

«Я іздержав увесь рід!»

«Іще живі, ще здорові Всі родичі гарбузові!»

«Ой ти, гарбуз, ти перистий, Із чим тебе будем їсти?»

«Миску пшона, трошки сала, – От до мене вся приправа!»

Чистомовка

Джу-джу-джу я бабусі поможу – кукурудзу посаджу, Джу-джу-джу до джерельця за водою сходжу,

Джу-джу-джу, а як стомлюся – сяду посиджу. Ти-ти-ти «я хочу їсти лиш торти,

Ти-ти-ти а уроки не бажаю вчити, Ти-ти-ти не буду більше прибирати, Ти-ти-ти досить мамі допомагати!

Тя-тя-тя хай лежить оте сміття»,

Тя-тя-тя вередував маленький Костя.

Ю-ю-ю що ти любиш? питаю Юлю:

Ю-ю-ю «Я багато що люблю:

Ю-ю-ю я співаю і танцюю, Ю-ю-ю ще – читаю і малюю, Ю-ю-ю та багато ігор знаю, Ю-ю-ю і мамі допомагаю!»

Примовки

Примовляють дівчаткам після сну (виховання поваги, слухняності)

Потягусі, потягусі,

На (Галю) ростусі.

Щоб (Галочка) росла,

Росла-виростала,

Щоб (Галочка) своїй мамці

Скоріш в поміч стала.

У помочі стала,

Діток колихала

Й хату доглядала.

Жартівлива примовка (плаксуна діти жартома втішають)

Цить, не плач! Дасть мати калач.

Лічилка

А між нами, хлопчаками,

Хтось не слухається мами.

Раз, два, три,

Це, напевне, будеш ти.

Прислів'я і приказки

Всякій матері свої діти милі.

Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане.

Мати одною рукою б'є, а другою гладить.

Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько.

Додаток Б

Результати констатуючого етапу дослідної роботи в групі середнього
дошкільного віку
**Діагностичний інструментарій щодо виявлення рівня сформованості
моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку**

№	Діти	Діагностичне завдання						Середня к-ть балів	Рівень
		№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6		
1	А. Маргарита	1	2	2	1	2	1	2	середній
2	Г. Аліна	1	1	2	1	3	1	2	середній
3	Г. Анна	2	2	2	2	1	2	2	середній
4	Г. Михайло	1	1	1	1	2	1	1	низький
5	Г. Максим	2	2	1	1	1	1	1	низький
6	Д. Ярослав	2	1	1	1	2	1	1	низький
7	З. Олексій	1	2	2	1	2	2	2	середній
8	К. Нонна	3	2	2	2	3	2	2	середній
9	К. Варвара	2	1	1	1	2	2	2	середній
10	К. Олександра	3	3	3	3	2	2	3	високий
11	М. Олег	2	1	1	1	2	1	1	низький
12	М. Богдан	1	2	2	1	1	1	1	низький
13	П. Кіріл	2	2	2	2	1	2	2	середній

Всього:

- Високий рівень: 1
- Середній рівень: 7
- Низький рівень: 5

Результати контрольного етапу рівня сформованості моральних уявлень у дітей середнього дошкільного віку.

№	Діти	Діагностичне завдання						Середня к-ть балів	Рівень
		№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5	№ 6		
1	А. Маргарита	2	2	2	1	2	2	2	середній
2	Г. Аліна	2	2	2	2	3	1	2	середній
3	Г. Анна	3	2	2	2	3	2	2	середній
4	Г. Михайло	2	1	1	1	2	1	1	низький
5	Г. Максим	2	1	1	1	2	1	1	низький
6	Д. Ярослав	2	2	2	2	2	3	2	середній
7	З. Олексій	1	2	2	1	2	2	2	середній
8	К. Нонна	3	3	3	3	3	3	3	високий
9	К. Варвара	2	2	2	1	2	2	2	середній
10	К. Олександра	3	3	3	3	3	3	3	високий
11	М. Олег	2	2	2	2	2	2	2	середній
12	М. Богдан	1	1	2	1	1	2	1	низький
13	П. Кіріл	3	3	2	3	2	3	3	високий

Всього:

- Високий рівень: 3
- Середній рівень: 7
- Низький рівень: 3